

Cilt:2 Sayı:1

Journal of Management, Tourism and Foresight

Haziran/2025

JOMTAF
JOURNAL OF MANAGEMENT, TOURISM AND FORESIGHT

YÖNTUD
YÖNETİM, TURİZM VE UZGÖRÜ DERGİSİ

Cilt (Volume):2

Sayı (Issue): 1

Yıl (Year): 2025

ABOUT THIS JOURNAL

The journal (JOMTAF) aims to contribute current information, application results and theoretical approaches related to management, tourism and related fields to the literature, to encourage the advancement of research in the field and to reveal future directions and development visions in research areas. The publication languages of this journal, which is evaluated twice a year (June and December) with a double-blind referee system and published, are Turkish and English.

DERGİ HAKKINDA

Dergi (JOMTAF), yönetim, turizm ve ilişkili alanları ile ilgili güncel bilgilerin, uygulama sonuçlarının ve teorik yaklaşımların alan yazına kazandırılmasını, alandaki araştırmaların ilerlemesi ile teşvik edilmesini ve araştırma alanlarında geleceğe yönelik yönelim ve gelişim uzgörülerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) olmak üzere çift kör hakem sistemiyle değerlendirilerek kabul alan çalışmaların yayımlandığı bu derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Editors in Chief / Owners

Ali Turan BAYRAM (Ph.D.) / Sinop University

Kerem KAPTANGİL (Ph.D.) / Sinop University

Hasan Tahsin KAVLAK (Ph.D.) / Sinop University

Section Editors / Alan Editörleri

Barış KAVCAR (Ph.D.) / Bolu Abant İzzet Baysal University

Gül ERKOL BAYRAM (Ph.D.) / Sinop University

Korhan KARACAOĞLU (Ph.D.) / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Mehmet Sedat İPAR (Ph.D.) / Eskişehir Osmangazi University

Olca SEZEN DOGANCILI (Ph.D.) / Sinop University

Editorial Boarda / Yayın Kurulu

Ramazan Pars ŞAHBAZ (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University

Özlem ALTUNÖZ (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University

Alper IŞIN (Ph.D.) / İzmir Kâtip Çelebi University

Enkeleda LULAJ (Ph.D.) / University "Haxhi Zeka" Peja-State of Kosovo

Marco VALERİ / Niccolò Cusano University

Language Editors / Dil Editörleri

Ramazan GÜZEL (Lec.) / Sinop University

Seçil ERKOL (Lec.) / Sivas University of Science and Technology

Advisory Board / Danışma Kurulu

Ali YAYLI (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
Bilgehan GÜLCAN (Ph.D.) / Kapadokya University
Ece KONAKLIOĞLU (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
Evren GÜÇER (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
Fatma ARSLAN (Ph.D.) / Necmettin Erbakan University
İrfan YAZICIOĞLU (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
M. Alparslan KÜÇÜK (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
S. Gül GÜNEŞ (Ph.D.) / Selçuk University
Yetkin BULUT (Ph.D.) / Ondokuz Mayıs University
Emin ARSLAN (Ph.D.) / Tokat Gaziosmanpaşa University
Mustafa AKSOY (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
Üzeyir KEMENT (Ph.D.) / Ordu University
H. Can AKTUNA (Ph.D.) / Recep Tayyip Erdoğan University
Tufan SÜREN (Ph.D.) / Ankara Hacı Bayram Veli University
M. Cenk BİRİNCİ (Ph.D.) / Erzincan Binali Yıldırım University
Venkata Rao YEDLA (Ph.D.) / Pondicherry University
Alhamzah ALNOOR (Ph.D.) / Southern Technical University
Jeetesh KUMAR (Ph.D.) / Taylor's University
Gina ALCORİZA (Ph.D.) / Partido State University
Rupam KONAR (Ph.D.) / Taylor's University

Referees on this issue / Sayı Hakemleri

Melih ÇALIŞIR / Bitlis Eren University
Gülsün YILDIRIM / Recep Tayyip Erdoğan University
Burcu Ayşenur SAKLI / Recep Tayyip Erdoğan University
Cenk BİRİNCİ / Erzincan Binali Yıldırım University
Ozan YILMAZ / İstanbul Teni Yüzyıl University
Mustafa TECİMEN / Çankırı Karatekin University
İsa BAYHAN / Bolu Abant İzzet Baysal University
Ali SOLUNOĞLU / Balıkesir University
Erol YENER / Çankırı Karatekin University
Fatih KONUR / Bolu Abant İzzet Baysal University
Eda HAZARHUN / Alanya Alaeddin Keykubat University
Yavuz ÇETİN / İstanbul Esenyurt University
Neşe KÖKTÜRK Zonguldak Bülent Ecevit University
Gülizar CENGİZ / Kastamonu University

Social Media Editor / Sosyal Medya Editörü

Ömer ATEŞ (MSc. Std.) / Sinop University

Contacts / İletişim

Web: www.jomtaf.com

E-mail: info@jomtaf.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Bilecik İli Gölpazari İlçesinin Spor Turizmi Potansiyeli <i>Sports Tourism Potential of The Gölpazari District of Bilecik</i> Faruk ÜNAL	<i>Araştırma Makalesi</i> 1-13
Sağlık Turizminde Lider Ülkelerin Sağlık Turizmine İlişkin Web Sayfalarının Karşılaştırılması <i>Comparison of Health Tourism Websites of Leading Countries in Health Tourism</i> Olca ÖZİŞİK YAPICI	<i>Araştırma Makalesi</i> 14-23
Impact of E-Banking Applications on the Financial Performance of the Pakistani Banking Sector Tehreem NAEEM BUTT, Aman ULLAH	<i>Araştırma Makalesi</i> 24-36
Turist Rehberliği Meslek Hastalıkları Konusuna Bibliyometrik Yaklaşım <i>A Bibliometric Approach to Occupational Diseases in Tourist Guiding</i> Aslı Sultan EREN	<i>Araştırma Makalesi</i> 37-47
Yeşil Örgütsel Davranışın Sağlık Turizmindeki Rolü <i>The Role of Green Organizational Behavior in Health Tourism</i> Nazlıcan SARIKAYA	<i>Araştırma Makalesi</i> 48-62
Impact Of Covid-19 On Pharmaceutical Sector Returns: Pakistan Stock Exchange Aman ULLAH, Tehreem NAEEM BUTT	<i>Araştırma Makalesi</i> 63-74

BİLECİK İLİ GÖLPAZARI İLÇESİNİN SPOR TURİZMİ POTANSİYELİ* **SPORTS TOURISM POTENTIAL OF THE GÖLPAZARI DISTRICT OF BİLECİK**

Faruk ÜNAL

Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, farukunaal@gmail.com, ORCID:0000-0003-3864-3549

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Gölpazarı ilçesindeki spor turizmi potansiyelini değerlendirmek ve önerilerde bulunmaktır. Araştırmada nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi yapılmıştır. Gölpazarı'nın spor turizmi potansiyeli değerlendirilirken araştırmanın konusu ile ilgili tez, makale, dergi, kitap, yayın, web sayfası, rapor ve bilimsel araştırmaları içeren dokümanlar incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Gölpazarı ilçesinin Patika Koşusu (Trail Running), Kaya Tırmanışı (Rock Climbing) ve Yamaç Paraşütü (Paragliding) sporları için potansiyelinin olduğu görülmüştür. Sonuç olarak ilçenin spor turizminin, tanınırlığının ve bilinirliğinin artırılması adına ulusal ve uluslararası düzeyde yarışma, festival ve etkinliklerin yapımına devam edilmesi önem arz etmektedir. Öneri olarak ise Gölpazarı ilçesinin potansiyeli olduğu spor dallarının devamlılığı için konaklama tesislerinin, yiyecek içecek hizmetlerinin ve rekreasyon faaliyetlerinin, spor turizmi için gelen sporcuları ve misafirleri tatmin etmesi yönünde geliştirilmeli ve kapasite artırımı yapılması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Turizm, Spor Turizmi, Bilecik, Gölpazarı

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the sports tourism potential of Gölpazarı district and to make recommendations. Document analysis was used as a qualitative data analysis method in the research. While evaluating the sports tourism potential of Gölpazarı, documents such as theses, articles, journals, magazines, books, publications, websites, reports and scientific researches related to the subject of the research were examined. As a result of the research, it was found that Gölpazarı district has potential for Trail Running, Rock Climbing and Paragliding. As a result, it is important to continue to organise national and international competitions, festivals and events in order to increase the sports tourism, recognition and awareness of the district. As a suggestion, accommodation facilities, food and beverage services and recreational activities should be developed and capacity should be increased in order to satisfy the athletes and guests coming for sports tourism for the continuity of the sports branches in which Gölpazarı district has potential.

Keyword: Sport, Tourism, Sport Tourism, Bilecik, Gölpazarı

*Bu makale, 28-30 Nisan 2025 tarihleri arasında Sinop'ta düzenlenen "Uluslararası Sağlık, Turizm ve Spor Kongresi: Yenilikçi Yaklaşımlar" adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş ve kongre bildiri kitabında basılmış "Bilecik İli Gölpazarı İlçesinin Spor Turizmi Potansiyeli" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Turizm, destinasyonların sosyal, kültürel ve ekonomi gibi unsurlar açısından gelişim göstermeleri ve kalkınmaları adına oldukça önem arz eden bir endüstridir. Destinasyonlarda faaliyette bulunan turizm işletmelerinin bu gelişim ve kalkınmaya fayda sağlayabilmeleri adına ilgili sektördeki değişimlere ve yeniliklere uyum sağlamaları gerektiği gibi teknolojiyi kullanmalarının da önemi yadsınamayacak kadar önemli olduğu görülmektedir (Ergin, 2018). Turizm endüstrisinde yaşanan değişim ve yenilikler, alternatif turizm türlerinin var olmasını desteklemiş ve oluşumuna olanak sağlamıştır (Akyol ve Akkaşoğlu, 2021). Alternatif turizm türleri de ülkelere sosyal, kültürel ve ekonomik katkılar sağlamakla birlikte tanınırlık ve bilinirlik düzeylerini de artırmaktadır. Alternatif turizm türlerinden biri olan spor turizmine olan ilgi ise her geçen gün artmaktadır (Karademir, 2024).

Spor turizmi, insanların bulundukları konumdan ayrılarak ulusal veya uluslararası alanlarda yapılan her türlü etkinlik, festival ve yarışma gibi spor faaliyetlerini içeren organizasyonların yapıldığı bölgeye gerçekleştirdikleri seyahat olarak tanımlanmaktadır (Aktuna ve Ünlüönen, 2017). Teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanların yeme içme, seyahat, eğlence gibi birçok davranışlarında farklılaşmaların yaşanması spor turizmi ile ilgili yenilikleri beraberinde getirmektedir (Akman ve Aşar, 2024). Dünya üzerinde 21. yüzyıl başlarından itibaren hızla ilerleyen teknoloji ve internet kullanımına toplumların uyum sağlaması bulundukları destinasyonların tanınırlığının ve bilinirliğinin artırılması adına önem arz etmektedir. Spor turizmi ile bilinen bölgelerin, yapılan sporların sporcularını ve sporseverlerini yılın belirli aylarında değil tüm yıla yayılan bir turizm sezonunun altyapısını hazırlayarak organizasyonlara ev sahipliği yapması sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Akyol ve Akkaşoğlu, 2021; Gümüşgül ve Özkeskin, 2024).

Bu çalışma ile Bilecik ili Gölpazarı ilçesindeki spor turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi ve önerilerde bulunulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Gölpazarı ilçesinin spor turizmi potansiyeline ilişkin bilgiler toplanmış ve ilçenin spor turizmi faaliyetlerinde sporcuları ve sporseverleri karşılayabilecek altyapısının varlığı ile konaklama tesislerinin, yiyecek içecek hizmetlerinin ve rekreasyon faaliyetlerinin yeterliliği belirlenmeye çalışılmıştır. Alanyazın incelendiğinde alternatif turizm türleri ve spor turizmi ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır fakat Gölpazarı ilçesi özelinde böyle bir çalışmanın bulunmaması mevcut çalışmanın önemini ve özgünlüğü ortaya koymaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Spor Turizmi

Dünya üzerinde spor ve turizm temel birer kültürel faaliyet sayılmalarının yanı sıra ulusal ve uluslararası düzeyde de etkili birer organizasyon olarak varlıklarını sürdürmektedir (Çavuş, 2024). Yerli veya yabancı turistler ziyaret ettikleri bölgede ilgili oldukları veya merak ettikleri spor faaliyetlerini yaparken turizm gelirlerine doğrudan veya dolaylı şekilde katkı sağlamaları sporun turizm üzerindeki önemli paydaşlarından biri olduğunu göstermektedir (Turgut, 2021). Bu doğrultuda spor ve turizm birbirini destekleyen ve tamamlayan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Aylan, 2020). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (The United Nations World Tourism Organization) spor turizmi kavramını; “Genellikle rekabetçi nitelikteki ticari ve ticari olmayan faaliyetleri içeren bir spor etkinliğine seyirci olarak katılan veya aktif olarak katılan bir turistin seyahat deneyimini ifade eden bir turizm faaliyeti türüdür.” şekilde tanımlanmaktadır (UNWTO, 2024).

Spor turizmi; ülkeler ve şehirler için bir gelir kaynağı olmakla birlikte birlikte küresel çapta da ekonomiyi destekleyen ve katkı sağlayan bir turizm çeşididir (Duman, Şahin, Uluç ve Bulut, 2021). Dünyada turizm gelirleri incelendiğinde spor turizminin payı %32 olarak görülmekte ve yapılan hesaplamalara göre spor turistinin normal turiste göre %100 daha fazla para harcadığı bilinmektedir (Yeşil, 2015). Spor turizmi için gelen yerli ve yabancı turistler bölgede yaptıkları spor aktivitesi deneyimlerinde tatmin olmaları hâlinde bölgeyi tekrar ziyaret etme olasılıkları artmaktadır (Derman, 2018). Bu da ülkelerin ve yerel bölgelerin kalkınmalarında önemli rol oynamaktadır. Türkiye’de çok fazla şehir sporun çeşitli dallarına ulusal ve/ya uluslararası düzeylerde ev sahipliği yapmaktadır. Şehirlerin bu spor dallarına elverişli ortamlarının olması ve bu ortamları oluşturmaları alternatif turizm çeşitlerinden spor turizminin alt dalları olan; yamaç paraşütü, kaya tırmanışı, patika koşusu gibi spor türlerinin yapılmasına olanak sağlamaktadır (Duman, Duman, Şahin, Uluç ve Bulut, 2021).

Spor Turizmi İle İlgili Bazı Benzer Araştırmalar

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, spor turizminin bölgesel olarak değerlendirilmesi, katkısı veya potansiyeli ortaya çıkarıldığında bölgeye; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak faydalarının olduğu ayrıca sportif faaliyetlerin yaygınlaşmasında da önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre bazı il ve ilçelerin spor turizminin değerlendirmeleri ve potansiyellerinin ortaya çıkarılmaları ile ilgili araştırmaları yer almaktadır.

Ergin (2018) tarafından yapılan çalışmada Manavgat ilçesi spor turizmi açısından

değerlendirilmiştir. Bölge arazisi, coğrafi yapısı ve iklimi ile alternatif turizm türlerinin yapılmasında olanak sağlayabilmektedir. Spor turizminin yapılmasında destinasyondaki konaklama tesislerinin sezonluk olması taleplerin karşılanmasında bir engel olmadığı görülmüş fakat ilçede spor turizmi potansiyelinin olması kış döneminde de konaklama tesislerinin açılması ve turizmde sürekliliğin sağlanması beklenmektedir.

Akyol ve Akkaşoğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada Artvin ilinin spor turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada verileri elde etmek için mülakat tekniği uygulanmış ve elde edilen veriler betimleyici analiz ile değerlendirilmiştir. Analizler neticesinde bölgenin bazı alternatif spor türlerine elverişli olmasıyla Artvin ilinde önemli derecede spor turizmi potansiyelinin olduğunu tespitine varılmıştır. Sonuç olarak katılımcılar, bölgedeki spor turizminin tanıtım ve pazarlamasının hem ulusal hem de uluslararası alanlarda yapılması gerektiğini belirtmektedir. Çalışmada ayrıca bölgedeki işletmelerde bulunan personelin ise yabancı dil eksikliği ile nitelikli olması gerekliliğine değinilmektedir.

Adamış (2022) tarafından yapılan çalışmada Bursa ili İznik ilçesinin spor turizminde mevcut durumu tespit edilerek, potansiyelinin değerlendirilmesi ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Sonuç olarak İznik ilçesinin turizm istatistiklerinin izlenebilirliğinin olmaması bir problem olarak görülmektedir. Bölgenin spor turizmi planının hazırlanmasının ve konaklama tesisleri için alt yapı sağlanması gerekmektedir.

Gümüşgül ve Özkeskin (2024) tarafından yapılan çalışmada Karabük ilinin spor turizmi potansiyeli incelenmiş ve gelecek dönemlerde yapılması gereken çalışmalar için öneriler sunulmuştur. Karabük ilinin spor turizmi potansiyeli araştırılırken doküman incelemesi yapılmıştır. Çalışma neticesinde bazı bölgelerin macera, su, sportif olta balıkçılığı, av, yaban hayatı gözlemciliği ve kuş gözlemciliği sporları için potansiyelinin olduğu görülürken bazı bölgelerin ise mağaracılık, dağ bisikleti sporu ve atlı doğa yürüyüşü sporlarına potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca Karabük ilinin spor turizmi için alt yapısı her türlü spor organizasyonunu yapabilecek potansiyelde olduğu tespit edilmiştir.

Karademir (2024) tarafından yapılan çalışmada ise Kahramanmaraş ilinin spor turizmi potansiyelinin ortaya konulması ve gelecek dönemler için önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini ortaya koymak adına SWOT (güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesi ile fırsat ve tehditlerin saptanması) analizi yapılmıştır. Bölgenin güçlü yönleri için bazı geleneksel spor dalları söylenebilirken zayıf yönleri için spor turizmi adına yatırımların yapılmaması, tanıtımların, konaklama tesislerinin ve eğlence yerleri ile alışveriş merkezlerinin yetersiz kalması sonucuna ulaşılmıştır. Fırsat olarak güreş branşında başarılı sporcuların yetişmesi

görülürken, çevresindeki şehirlerde daha dikkat çekici ve nitelikli sportif faaliyet merkezlerinin bulunması tehdit olarak belirlenmiştir. Bölgeye sosyal ve ekonomik olarak katkı sağlayabilecek ayrıca ulusal ve uluslararası alanlarda tanınırlığı, bilinirliği artırabilecek hedeflerin koyulması öneri olarak sunulmaktadır.

YÖNTEM

Literatürde destinasyona özgü böyle bir çalışmanın olmayışı ve bahsi geçen spor turizmi faaliyetlerinin yeni oluşum içerisinde olduğundan dolayı yeterli bilimsel kaynak bulunmamaktadır. Tüm bu hususlar doğrultusunda çalışmada veriler, nitel araştırma tekniklerinden doküman inceleme yöntemi ile elde edilmiştir. Bu yöntem çalışmada verileri elde ederken çeşitli kaynaklarda araştırmanın konusu ile ilgili dokümanlara ulaşmak, incelemek ve analiz etmek olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2021). Mevcut çalışma ile ilgili bilimsel dergi, yayın, proje, kitap, tez ile birlikte bilimsel olmayan ve genel olarak 2023 yılı sonrası yerel haber ve web site kaynakları detaylı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Literatür taraması yapıldıktan sonra Gölpazarı ilçesinin spor turizmi potansiyeli ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Gölpazarı Destinasyonu

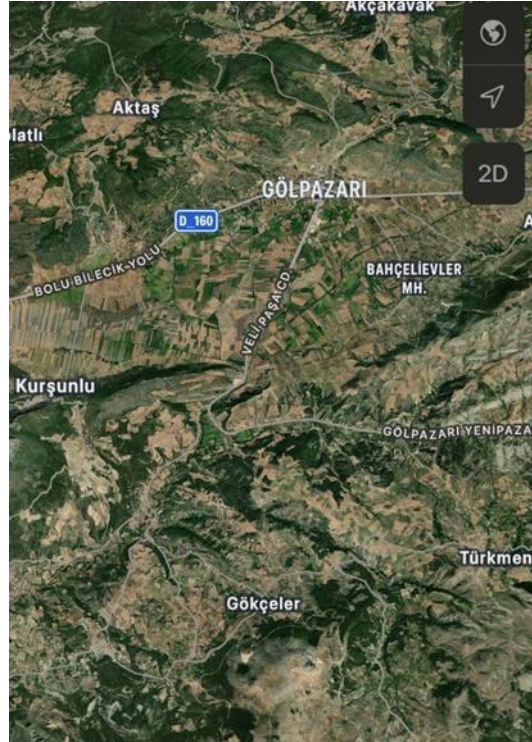
Bilecik iline bağlı olan Gölpazarı ilçesi, Türkiye'nin Marmara ile Karadeniz bölgelerinin kesiştiği sınırlarda, konum olarak ise Batı Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Gölpazarı, Marmara bölgesinde olan Bilecik iline 43, İstanbul'a 250, Kocaeli'ne 155, Bursa'ya 130, Eskişehir'e 121 ve Sakarya'ya 120 km. uzaklıktadır (Başkaya, 2012). İlçenin kuzeyinde Sakarya iline bağlı Taraklı ve Geyve ilçeleri, doğusunda Bolu'nun Göynük ve Bilecik'in Yenipazar ilçesi, batısında Bilecik'in Osmaneli ilçesi ve Vezirhan beldesi, güneyinde ise Bilecik'in İnhisar ve Söğüt ilçeleri bulunmaktadır (Gölpazarı Kaymakamlığı, 2024).

Gölpazarı ismini; batısında ve güneyinde bulunan sığ bir göl ve bu gölün çevresine kurulan pazarlardan almıştır. Göl 1960'lar itibarıyla ile tamamen kurutularak Gölpazarı ve Karaağaç ovaları tarıma elverişli bir hâle getirilmiştir (BEBKA, 2012; Başkaya, 2012). Gölpazarı ovası ortalama olarak 560 metre rakıma sahiptir. Ovası güneyinde kesen yaklaşık 1200 metre yüksekliğe sahip olan Göldağı-Dokuz dağlık alanıdır(Özgür, 1990).

Kaynak: Google Maps, 2025

Görsel 2. Gölpazarı İlçe Merkezi, Mahalleleri ve Köyleri

Kaynak: Google Maps, 2025

İlçenin en yüksek kesimleri ise Kurşunlu köyünde bulunan Kurşunlu Kayası, Küçük Yenice köyünde bulunan Meryem Dağı ve Gökçeler ile Çengeller köylerinin yamaçlarında olduğu Hasan Dağı olarak bilinmektedir (BEBKA, 2012).

Gölpazarı'nda Spor Turizmi

Türkiye birçok şehri ile spor turizminde gelişen ve bu pazardan payını almaya başlayan ülkeler arasındadır (Yeşil, 2015). Gölpazarı'nın da spor turizminde sahip olduğu potansiyelin mevcut durumu üç ayrı bölümde incelenmiştir.

Patika Koşusu (Trail Running)

Patika Koşusu (Trail Running), Türkiye'de bir trend hâline gelen, herhangi bir kimlik ayırt etmeksizin, doğaya ve çevreye duyarlı olunan, dağ koşusu olarak da adlandırılan açık hava rekreasyonu olarak bilinmektedir. Türkiye Atletizm Federasyonu tarafından ülkede yaklaşık 29 bölgede yapılan patika koşusuna (Böyükkelhan, 2023) 2024 yılı itibarıyla Gölpazarı ilçesi de eklenmiş bulunmaktadır.

Görsel 3. II. Uluslararası Gölpazarı Ultra Trail Program Takvimi

Kaynak: Gölpazarı Ultra Trail, 2024

Gölpazarı; çevresi, doğası ve coğrafi yapısı ile patika koşusu yapılabilecek potansiyeli barındıran bir merkez olarak belirlenmiş ve 2024 yılının 28-29-30 Haziran tarihlerinde ilk kez “Gölpazarı Ultra Trail” etkinliğine ev sahipliği yapmıştır. Bu etkinlik 18 yaşını doldurmuş, koşu yapılmasına engel olmayan bir rapor sunan ve kaydını yaptırmış tüm bireylerin katılabildiği bir organizasyon olmuştur. Gölpazarı ilçesinin merkezinde bulunan Horhor Çeşmesi etkinlik alanı olarak belirlenmiştir. Yapılan patika koşusunun güzergâhı Gölpazarı çevresi olup parkurlar ise ormanlık, patika, asfalt ve değişen arazi yapısıyla birlikte tek yönlü geçişlerin olduğu teknik bir alana kurulmuştur. Koşuların başlangıç noktası kent meydanında bulunan Mihal Bey Hanı (Taşhan) olarak belirlenmiş ve mesafesine göre gruplandırılmıştır (Gölpazarı Ultra Trail, 2024). Yapılan gruplandırma ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yarışma Bilgileri →	Mesafe	Bitirme Süresi	CP Noktaları	Drop Bag
Koşu Grupları ↓				
Çocuk Koşusu	500 Metre	13 yaş altı	-	-
Kiraz Koşusu	10 Km	2 saat 30 dakika	-	-
Kurşunlu Kaya Koşusu	20 Km	4 saat 30 dakika	1	-
Harmankaya Kanyonu Koşusu	50 Km	12 saat	5	-
Gölpazarı Koşusu	101 Km	22 saat	7	1

* CP Noktası: Yarış boyunca mesafeye göre koşucuların yeme-içme ihtiyaçlarının karşılandığı noktalardır.

* Drop Bag: Koşucuların yarış sürecinde krem, tişört ve ayakkabı gibi ihtiyaçlarını karşıladıkları malzeme çantalarıdır.

Gölpazarı; köklü tarihi, merkezi konumu, coğrafi yapısı ve kültürü ile turizm potansiyeli barındıran Bilecik ilinin nadir ilçelerinden biridir (ITRA, 2024). İlçenin uygun şart ve koşullarında yapılan "Gölpazarı Ultra Trail" etkinliğine yurt içinden ve dört ülkeden toplamda 500 sporcu katılım sağlamıştır (İHA, 2024). Ayrıca yarışmanın tarihi olan haziran ayında ilçenin tarım ürünlerinden biri olan kiraz meyvesinin de hasat zamanına denk gelmesiyle etkinlik alanında kiraz tanıtımları yapılmıştır. Koşu türlerinden birine de "Kiraz Koşusu" ismi verilmiştir. İlçede yapılan bu organizasyonun verimli geçmesi ve şartlara uygun olması patika koşusu ile ilgilenen sporcuların ve severlerin dikkatini çekmiştir.

Türkiye Atletizm Federasyonu, International Trail Running Association (ITRA), Bravo Run ve Gölpazarı Belediyesi'nin öncülüğünde "2. Uluslararası Gölpazarı Ultra Trail" etkinliğinin 27-28 Haziran 2025 tarihlerinde 10,30 ve 65K parkurları oluşturularak yapılması planlanmıştır. Bu organizasyon ile yarışmacılar, yarışma severler ve yakınları ile birlikte ilçeye yerli ve yabancı turistlerin girişlerinin sağlanması hedeflenmektedir.

Kaya Tırmanışı (Rock Climbing)

Kaya Tırmanışı (Rock Climbing), genellikle destinasyonların doğal kayalarında gerçekleştirilen ve kayalara tırmanırken özellikle bacakların kullanıldığı, ihtiyaç hâlinde ise ellerin de devreye girdiği bir açık alan aktivitesi olarak tanımlanmaktadır (Aras, 2015). Önceleri dağcılık alanı ile var olup gelişim gösteren kaya tırmanışı artık hem dağcılık hem de kendi başına bir spor dalı olarak bilinmekle birlikte son elli yıldır bu spora olan rağbet çok fazla artış göstermiş, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'da revaçta olmaya başlamıştır (Çetinkaya, 2014).

Türkiye’de de çeşitli bölgelerde yapılmakta olan kaya tırmanışı sporuna, lokasyonu itibarıyla Gölpazarı ilçesi tırmanış severlerce en güzel tırmanış alanlarından biri olarak gösterilmektedir. İlçede, 2010 yılında eğitimci tırmanışçıların öncülüğünde kaya bloklarında rotalar açılarak genellikle 30 metre yüksekliğinde 200’den fazla kaya tırmanışı rotası oluşturulmuştur (Macerita, 2021). Bilecik Valiliğinin 2022 yılında gerçekleştirdiği ‘Bilecik Doğa Sporları ve Turizm Çalıştayı’nda Bilecik ili ve ilçelerinin profesyonel dağcılar ve tırmanışçılar için bir potansiyel oluşturduğu ayrıca bölgenin korunması gerektiği vurgulanmıştır (Bilecik11, 2022).

Görsel 4. Gölpazarı İlçesinde Kaya Tırmanışı

Kaynak: Mountain Project, 2022

Gölpazarı ilçesinde bulunan Dodo kamp kaya tırmanışı alanı, bölgede dağcılarının ve tırmanışçıların noktası olarak bilinmektedir (Mountain Project, 2022). Gölpazarı Söğütçük’te bulunan Dodo Kamp alanına kaya tırmanışı için; dağcılık kulüpleri, üniversiteler, profesyonel dağcılar ve tırmanışçılar ziyaret ederek spor aktivitelerini yapmaktadırlar.

Yamaç Paraşütü (Paragliding)

Yamaç Paraşütü (Paragliding), motor gücüne ihtiyacı olmayan, hava akımları sayesinde yükselen ve süzülerek uçulabilen, hafif ve basit bir hava aracı olarak tanımlanmaktadır (Batman ve Demirel,

2015). Türkiye’de ilk yamaç paraşütü uçuşu Türk Hava Kurumuna bağlı paraşütçülerin Erzincan’ın Çakırman köyünde yamaçtan koşarak serbest atlayış denemeleri ile gerçekleştirilmiştir (Dağdeviren, Saral, Coşkun ve Yılmaz, 2020). Türk Hava Kurumu, 1996 ve 1997 yıllarında ‘I. Dünya Hava Oyunları’ organizasyonunu düzenleyerek ulusal ve uluslararası boyutta yamaç paraşütü sporunun bilinirliğine ve gelişimine katkı sağlamış ayrıca sporseverlerin de gözdesi haline getirmiştir. (Türk Hava Kurumu, 2024).

Gölpazarı, tabiatı ve yeryüzü şekillerinin sağladığı uygun koşullar ile yamaç paraşütü sporcularına ve sporseverlerine iki bölgede ev sahipliği yapmaktadır. Bu iki bölgeden bir tanesi Gölpazarı ilçesi Küçük Yenice köyünde bulunan Meryem Dağı Yamaç Paraşütü Alanı (Bilecik11, 2024) iken diğeri ise Gökçeler ve Çengeller köylerinin arasında bulunan Hasan Dağından uçuşların gerçekleştiği Gökçengel Paraşüt Kampı olarak bilinmektedir.

Görsel 5. Gökçengel Paraşüt Kampında Yamaç Paraşütü

Kaynak: Yazar tarafından 2024 yılında çekilmiştir.

Meryem Dağı Yamaç Paraşütü Alanı; Meryem dağının ortalama 800 metre rakıma sahip olmasıyla pilotların Gölpazarı, Yenipazar ve İnhisar ilçelerinin hudutlarında uçuş yapabildiği, 2000 metre

yüksekliğe kadar çıkıp havada kalma imkânı sağlayabilen ve mesafe uçuşlarına uygun bir bölge olarak bilinmektedir. Bu bölgede 2024 Ağustos ayında 110 yamaç paraşütçüsünün uçuş yaptığı ‘Take Off Bilecik’ etkinliği yapılmıştır. Bu etkinlikte bir paraşütçü 165 km uçarak Kütahya Çavdarhisar’a ulaşmıştır (AA, 2024)

Gökçengel Paraşüt Kampı ise Gökçeler köyü sınırları içerisinde bulunmakta olup Gölpazarı ilçesine 8 km ve Çengeller köyüne 2 km uzaklıktadır. Uçuşlar 1600 metre rakımlı Hasan Dağından gerçekleştirilirken (Analiz Gazetesi, 2024) iniş yeri olarak Gökçeler köyü Kuzkaya mevkiinde bulunan Gökçengel Paraşüt Kampı Alanı kullanılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm, ülke ekonomisine önemli katkılar sunmakla birlikte bölgelerin sosyal, kültürel gelişimlerine ayrıca yerel halkın istihdam etmesine olanak tanıyan bir endüstri olarak bilinmektedir. Dünya genelinde insanların çalışma şartları, tüketim türleri ve eğlence faaliyetleri gibi yaşamın önemli unsurlarında değişimler olduğu gibi turizm alanında da gelişim ve değişimler yaşanmaktadır. İnsanlar, şehirleşmelerden ve iş temposundan uzaklaşmak adına deniz, kum, güneş gibi standartlaşmış turizm faaliyetlerinin yanı sıra farklı deneyimler yaşamak için alternatif turizm türlerine yönelmektedir. Alternatif turizm türlerinden biri olan spor turizmi incelendiğinde insanlar, mevcut bölgede olanakları olan sporu yapma, sporsever olarak katılma ve rekreasyon faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bunların haricinde spor turizmi sağlık, heyecan, tutku ve adrenalin gibi deneyimlerin edinilmesinde olanak sağlamaktadır. Spor turizmi, dünya üzerindeki popülerliğini artırmakla birlikte destinasyonların tercih edilmesinde belirleyici ve ayırt edici unsur olduğu görülmektedir.

Mevcut çalışma ile Bilecik ili Gölpazarı ilçesindeki spor turizmi potansiyelinin değerlendirmesi ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Gölpazarı ilçesi tarihi, coğrafyası ve kültürel unsurlarının yanı sıra bulunduğu lokasyon olarak da turistler için cazip olan destinasyonlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle son birkaç yıldır spor turizminde ulusal ve uluslararası alanda yapılan spor müsabakalarında ulusal ve uluslararası sporcuların ilgisini çekmeye başlamıştır. İlçenin; Marmara, Ege, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerine olan yakınlığı ve ulaşım kolaylığı spor turizmi faaliyetlerinin yapılmasına ve organize edilmesine olanak sağlamaktadır.

Gölpazarı ilçesi; dağ, ova ve vadi gibi coğrafi çeşitliliklere sahip olması nedeniyle farklı spor dallarının yapılmasında önemli bir bölge olarak öne çıkmaktadır. İlçenin özellikle patika koşusu, kaya tırmanışı ve yamaç paraşütü sporlarına potansiyelinin olduğu görülmektedir. Bölge, coğrafi çeşitliliği ile bahsi geçen sporların dışında doğa yürüyüşü, kampçılık, avcılık gibi birçok spora potansiyel oluşturduğu yadsınamaz düzeydedir. Destinasyon, spor turizmi adına yeni bir oluşum içinde olduğu için sahip

olduğu bu spor turizmi potansiyelinin bilinirlik ve pazarlama hususlarında eksik olduğu konular için geliştirme ve yenilemeler yapılmalıdır. Ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan yarışma, festival ve etkinliklerin bölgenin bilinirliği açısından basın yayın, sosyal medya gibi duyuru araçları ile tanıtımların yapılması önem arz etmektedir. Bu dönemlerde bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı konukların tatmin olması adına konaklama tesisleri, yiyecek içecek hizmetleri ve rekreasyon faaliyetleri geliştirilmeli ve kapasite artırımı yapılması sağlanmalıdır. Turistlerin taleplerinin karşılanması bölgenin turizm adına ekonomik yönden kalkınmasının yanı sıra diğer endüstrilerin de faydalanmasına olanak sağlayacaktır.

Alternatif turizm türlerinden biri olan spor turizmi potansiyelinin Gölpazarı özelinde incelenmesinin amaçlandığı mevcut çalışmada ayrıca ilgili literatüre, Bilecik ili ve diğer ilçeleri için yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması düşünülmektedir. Bilecik ili ve ilçelerinin spor turizmi potansiyelleri belirlenerek bölgelere olan katkıları literatüre kazandırılabilir. Bu çalışmanın Gölpazarı ilçesinin spor turizminde gelişim sağlaması adına bilimsel ve deneysel çalışmalara zemin oluşturacağı ümit edilmektedir. Bundan sonra bölge adına yapılacak olan spor turizmi çalışmaları için; spor branşları özel olarak ele alınabilir veya sporcuların dâhil olduğu nitel ve nicel olan çalışmalar planlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adamış, E. (2022). İznik (Nicea) için yeni bir alternatif turizm potansiyeli: Spor turizmi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 157-167.
- Akman, S. ve Aşar, M.G. (2024). Spor turizmi. *Spor Bilimlerinde Güncel Araştırmalar ve Uygulamalar*, 25-34
- Aktuna, H.C. ve Ünlüöner, K. (2017). Yeni bir turizm çeşidi olarak elektronik spor turizmi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (2), 1-15.
- Akyol, C. ve Akkaşoğlu, S. (2021). Alternatif turizm türlerinin destinasyonlara katkısı: Artvin ve spor turizmi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 177-194.
- Anadolu Ajansı, (2024). <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bilecikteki-meryem-daginda-yamac-parasutu-etkinligi-basladi/3306451#> [Erişim tarihi: 15.12.2024].
- Analiz Gazetesi, (2024). <https://analizgazetesi.com.tr/haber/golpazari-havacilik-ve-yamac-parasutu-festivali-sona-erdi-7115/> [Erişim tarihi: 31.12.2024].
- Aras, D. (2015). Kaya tırmanışı sporunda yaralanma risk ve çeşitleri üzerine bir derleme. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(1), 41-55.
- Aylan, S. (2020). Turizm türlerine profesyonel yaklaşım, spor turizmi, *Ankara, Sage Yayınları*, 93-120.
- Başkaya, Z. (2012). Gölpazarı'nın kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(25), 133-161.
- Batman, Z.P. ve Demirel, Ö. (2015). Altındere Vadisi Meryemana Deresi güzergâhında doğa temelli turizm etkinliği: Yamaç paraşütü. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), 13-26.
- BEBKA. (2012). Gölpazarı. *Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)*, 1-11.
- Bilecik11, (2022). <https://bilecik11.com/bilecik-doga-sporlari-ve-turizm-degerleri-ortaya-cikarildi/> [Erişim tarihi: 15.11.2024].

- Böyükelhan, E. (2023). Türkiye’de gerçekleştirilen patika koşu organizasyonları ve paydaşları. *Spor Bilimleri Üzerine Araştırmalar-II*, 69-101.
- Çavuş, M. N. (2024). Spor turizminin imkân ve etkileri: Türkiye özelinde bir değerlendirme. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2), 202-210.
- Çetinkaya, G. (2014). Bir macera turizmi etkinliği olarak kaya tırmanış sporu ve Antalya-Geyikbayırı’nın potansiyeli. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31), 83-100.
- Dağdeviren, A., Saral, C., Coşkun, N. ve Yılmaz, Z. (2020). Bayramören ilçesinde yamaç paraşütü turizmi. *Türk Turizmi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 881-892.
- Derman, E. (2018). Bir turizm destinasyonunun markalaşmasında spor turizminin önemi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, 188-194.
- Duman, G., Duman, S., Şahin, H.M., Uluç, E.A.ve Bulut, Ç. (2021). Spor turizmi ve gönüllülük. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6(4), 384-395.
- Duman, S., Şahin, H.M., Uluç, E.A. ve Bulut, Ç. (2021). Spor turizminin Türkiye açısından ekonomik boyutu. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6(4), 367-383.
- Ergin, O. (2018). Manavgat destinasyonunda alternatif turizm çeşidi olarak spor turizminin değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 4(25), 5503-5507.
- Gölpazarı Kaymakamlığı, (2024). <http://www.golpazari.gov.tr/iklim-ve-bitki-ortusu> [Erişim tarihi: 03.01.2025].
- Gölpazarı Ultra Trail, (2024). <https://golpazariultratrail.com.tr/yarisma-statusu/> [Erişim tarihi: 03.01.2025].
- Gümüşgöl, O. ve Özkeskin, M. (2024). Karabük ili spor turizmi potansiyeli. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 5-17.
- International Trail Running Association, (2024). <https://itra.run/Races/RaceCourse/K%C4%B0RAZ.KO%C5%9EUSU/2024/91737> [Erişim tarihi: 22.11.2024].
- İhlas Haber Ajansı, (2024). <https://www.ihb.com.tr/bilecik-haberleri/golpazari-uluslararası-ultra-trail-kosusuna-ev-sahipligi-yapti-95463996> [Erişim tarihi: 27.11.2024].
- Karademir, N. (2024). Kahramanmaraş’ta spor turizmi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 783-798.
- Macerita, (2021). <https://www.macerita.com/m-log/turkiyedeki-en-populer-10-kaya-tirmanisi-bolgesi> [Erişim tarihi: 08.12.2024].
- Mountain Project, (2022). <https://www.mountainproject.com/area/122163840/golpazari-dodo-camp-area> [Erişim tarihi: 28.11.2024].
- Özkan, U. B. (2021). Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi (4. Baskı). *Ankara: PEGEM Akademi*.
- Özgür, E.M. (1990). Gölpazarı ovası ve çevresinde coğrafi gözlemler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2), 397-410.
- The United Nations World Tourism Organization, (2024). Sport tourism. UNWTO: <https://www.unwto.org/sport-tourism> [Erişim tarihi: 25.11.2024].
- Turgut, F. (2021). Akçakoca’nın spor turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 2(1), 45-60.
- Türk Hava Kurumu, (2024). <https://www.thk.org.tr/yamacparasutu> [Erişim tarihi: 31.12.2024].
- Yeşil, M. (2015). Antalya’da spor turizmi: Mevcut durumun tespiti. Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi.

**SAĞLIK TURİZMİNDE LİDER ÜLKELERİN SAĞLIK TURİZMİNE İLİŞKİN
WEB SAYFALARININ KARŞILAŞTIRILMASI***
**COMPARISON OF HEALTH TOURISM WEBSITES OF LEADING COUNTRIES
IN HEALTH TOURISM**

Olca ÖZİŞİK YAPICI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5197-5313, olcay.yapici@omu.edu.tr

Özet

Tüketicilere sağlık ve turizme ilişkin hizmetlerin sunulması sürecinde bilgi teknolojileri önemli rol oynamaktadır. Özellikle bir ülkeden farklı bir ülkeye sağlık amaçlı seyahat gerçekleştiriliyor ise en doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmak, ülke hakkında bilgi sahibi olmak web siteleri aracılığı ile mümkün olmaktadır. Web siteleri aracılığı ile sağlık hizmetleri, konaklayacağı tesis hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Sağlık kuruluşlarının resmi sitelerinde, sağlık kuruluşunun sahip olduğu imkanlara ilişkin bilgilerin varlığı, destinasyona ilişkin bilgilerin varlığı, konum bilgileri, vize ve acente bilgileri, sağlık çalışanlarına ilişkin bilgilerin varlığı potansiyel sağlık turistlerine mesaj iletilmesinde ve güvenin kazanılmasında etkili olmaktadır. Çalışma kapsamında sağlık turizminde lider ülkeler sıralamasında yer alan Meksika, Hindistan, Tayland, Brezilya, Türkiye gibi ülkelerin yetkili kuruluşları tarafından oluşturulan resmi web sitelerinin belirli kriterlere göre değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmada amaç potansiyel turistlerin pazar araştırması sürecinde kolayca ulaşabilecekleri ve ilk olarak inceleyebilecekleri web sitelerinin fonksiyonelliğinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaçla ülkelerin sağlık turizmine ilişkin resmi web siteleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda ülkelerin sağlık turizmi türlerinde ağırlıklı olarak yöneldikleri alanlar tespit edilmiş ve web sitelerinde yer alan bilgiler gruplandırılmıştır. Web sitelerinde yabancı dil seçeneklerinin yer alması turiste bilgi sunma bağlamında olumlu bir durumken teknoloji çağında gerçeklik teknolojilerine ilişkin uygulamaların olmaması ise eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Web Sitesi, Turizm

Abstract

Information technologies are important in providing health and tourism-related services to consumers. If traveling from one country to another for health purposes, it is possible to access the most accurate and reliable information and have information about the country through websites. It is possible to get information about health services and the accommodation facility through websites. The presence of information on the official websites of health institutions regarding the facilities of the health institution, the presence of information regarding the destination, location information, visa and agency information, and information regarding health professionals are effective in conveying messages to potential health tourists and gaining their trust. Within the scope of the study, the official websites created by the authorized organizations of countries such as Mexico, India, Thailand, Brazil, Turkey among the leading countries in health tourism, were evaluated according to certain criteria. The research aims to reveal the functionality of websites that potential tourists can easily access and examine during market research. For this purpose, the countries' official websites regarding health tourism were examined. As a result of the review, the areas that countries mainly focus on in health tourism types were determined and the information on their websites was grouped. While the presence of foreign language options on websites is a positive situation in the context of providing information to tourists, the lack of applications related to reality technologies in the age of technology can be considered as a deficiency.

Keywords: Health Tourism, Websites, Tourism

*Bu makale 28-30 Nisan 2025 tarihleri arasında Sinop'ta düzenlenen Uluslararası Sağlık, Turizm ve Spor Kongresi: Yenilikçi Yaklaşımlar adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş ve kongre bildiri kitabında basılmış "Sağlık Turizminde Lider Ülkelerin Sağlık Turizmine İlişkin Web Sayfalarının Karşılaştırılması" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Sağlık turizmi son yıllarda popüler olan alternatif turizm türleri arasında yer almaktadır. Mevsimsellik özelliğinin olmayışı hem sağlık hem de turizm faaliyetlerinin bir arada yapılabilme özelliği nedeni ile ekonomik gelir elde etmek adına ülkelerin üzerine yoğunlaştığı turizm türüdür. Diğer taraftan ulaşım hizmetlerinde yaşanan gelişmeler, sağlık hizmetlerine ilişkin maliyetlerin yüksek olması, ulusal sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması gibi nedenlerden ötürü insanlar başka ülkelerde sağlık hizmetlerinden faydalanmayı tercih etmektedir. Sağlık turizminde hizmete ulaşım konusunda büyük kolaylıklar sağlanmaktadır (Pattharapinyophong, 2019). Özellikle gelişmiş ülkelerdeki insanlar sağlık hizmetlerinden faydalanmak üzere gelişmekte olan ancak sağlık hizmetlerinde yeterli olan destinasyonlara seyahat etmeyi tercih etmektedir (Gündüz vd., 2018). Sağlık turizmine ilişkin destinasyonların seçimi sürecinde ilgili sağlık kuruluşlarının web sitelerinin yeterli bilgiye sahip olması önem arz etmektedir (Şafak ve diğ., 2022). Dolayısı ile sağlık turizmine ilişkin ihtiyaç duyulabilecek bilgilerin açıklayıcı ve net bir şekilde kurumların web sayfalarında yer alması gerekmektedir.

Web sitelerinin kullanımı elektronik pazarlama çalışmaları kapsamında değerlendirilmektedir. Sağlık kurumları ve kuruluşları özellikle uluslararası alanda web sitelerinde sundukları bilgiler aracılığı ile sağlık turistleri bakımından çekim unsuru yaratmaktadır (Özyurt, 2022). Sağlık hizmetlerine ilişkin bilgilerin pek çoğu internet aracılığı ile web sitelerinden elde edilmektedir. Sağlık turistleri kendi ihtiyaçlarına yönelik sağlık faaliyetine web sitesi aracılığı ile ulaşarak kuruma karşı güven duymaktadır (Norum & Moen, 2004). İtalya’da yapılan bir araştırmada hastanelerin web sitelerinin kaliteli içeriğe sahip olması hastaların güveni üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Maifredi ve diğ., 2010). Yapılan diğer bir araştırma ise web sitesinde yer alan bilgilerin kalitesinin hastanın kurumu başkasına önerme konusunda ve bir sonraki hizmeti söz konusu kuruluştan alma konusunda olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Ford ve diğ., 2013).

Günümüzde sosyal medyanın, internet ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte sağlık turizmine ilişkin bilgilerin elde edilmesine kolaylık sağlamaktadır. Sağlık turizminde hizmet kalitesi, sunum, bilgilendirme, iletişim kolaylığı gibi nedenler dijital pazarlamanın sağlık turizmi faaliyetlerinde kullanımını zorunlu kılmaktadır (Özyurt, 2022). Sağlık kuruluşlarının resmi sitelerinde, sağlık kuruluşunun sahip olduğu imkanlara ilişkin bilgilerin varlığı, destinasyona ilişkin bilgilerin varlığı, konum bilgileri, vize ve acente bilgileri, sağlık çalışanlarına ilişkin bilgilerin varlığı potansiyel sağlık turistlerine mesaj iletilmesinde ve güvenin kazanılmasında etkili olmaktadır (Tekingündüz ve diğ., 2021). Bilgi teknolojilerinin yaygın olarak kullanımının söz konusu olmasıyla

birlikte bilgiye erişim hızı oldukça kısadır. Turizm sektöründe hizmetlere ilişkin bilgilerin, sosyal sorumluluk çalışmalarının, finansal durumların ve buna benzer pek çok işlemin potansiyel turistlere aktarımı konusunda işlevsellik sağlamaktadır (Bulut ve Güllü, 2023). Kaliteli ve içerik açısından zengin bir web sitesinin tasarlanması kurum ve kuruluşların pazarlanması bakımından önemli ve tamamlayıcı görev üstlenmektedir (Uluçay, 2017).

Bu çalışmada dünyada sağlık turizminde başarılı olan ülkelere ait resmi kuruluşların internet sitelerinde yer alan bilgilerin karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Betimsel analiz yöntemi ile ülkelerin resmi siteleri analiz edilerek mevcut durumları ve geliştirilebilecek yönleri hakkında alan yazına katkıda bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi kavramını son yıllarda sıklıkla duyulmakta fakat işlevselliği açısından Sümerlere kadar dayandığı bilinmektedir (Şafak ve diğ., 2022). Sağlıktan gelen güzellik anlamına gelen SPA (selus per aqua) kelimesi sağlık turizminin kökenini oluşturmaktadır (Aydın, 2012). Eski çağlarda termal turizm olarak ortaya çıkan sağlık turizmi günümüzde medikal tedaviler, rehabilitasyon tedavileri, estetik tedavileri gibi çeşitli tedavileri kapsamakla birlikte önemli bir ekonomik kazanç oluşturmaktadır (Şafak ve diğ., 2022). İnsanların sağlık amaçlı tedavilerinin yanı sıra seyahatlerini de kapsayan sağlık turizmi fiziksel ve zihinsel sağlığın iyileştirilmesi amacı ile gerçekleştirilen seyahatleri kapsamaktadır (Hofer ve diğ., 2012).

Sağlık turizmi medikal turizm, termal turizm, spa ve wellness turizmi ve yaşlı ve engelli bakımı turizmi olmak üzere dört başlıkta ele alınmaktadır (Şahin ve Tuzlukaya, 2017). Medikal turizmde kişinin öncelikli amacı tedavi görmektir ve bu sebeple kendi ülkesi dışına seyahat etme niyetindedir (Runnels ve Carrera, 2012). Termal turizm ise belirli bir sıcaklık derecesine sahip ve mineral bakımından zengin özellikler taşıyan sulara şifa bulmak, tedavi olmak, dinlenmek amacıyla gerçekleştirilen seyahatleri kapsamaktadır (Şahin ve diğ., 2022). Spa ve wellness turizm türünde spa, buhar odaları, termal havuzlar gibi su bazlı tedavilerin gerçekleştirilmesini kapsarken wellness ise sağlığı koruma amacı ile gerçekleştirilen güzellik bakımı, beslenme danışmanlığı gibi aktiviteleri kapsamaktadır (Boekstein, 2014). Yaşlı ve engelli bakımı turizminde yaşlı bakımı; bakıma ihtiyacı olan bireylerin bakımlarının gerçekleştirilmesi amacı ile farklı bir ülkeye seyahatini kapsarken engelli turizmi ise yaşadığı ülkede tedavi imkanı olmayan engelli bireylerin farklı ülkelere seyahatlerini kapsamaktadır (Tengilimoğlu, 2020).

Sağlık turizminin popüler olmasının nedenleri arasında pek çok faktör sıralanabilir. Ancak söz konusu turizmin giderek büyümesinde en etkili olan nedenlerden birisi bireylerin sağlık hizmetine

ilişkin karşılanmamış ihtiyaçlarıdır (Şahin ve diğ., 2022). İhtiyacın belirlenmesi karar verme aşamasında ilk sırada yer almaktadır. Sonrasında tedavinin türü ve yeri gelmektedir (Runnels ve Carrera, 2012). Bireyler ihtiyaçlarını belirledikten sonra tedavi olmak için arayış içerisine girdiğinde gitmek istedikleri destinasyona ilişkin araştırmalar yapmaktadır. Bu noktada sağlık turizmi destinasyonlarının pazarlama çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Hizmet kalitesini sağlayan, rekabet avantajına sahip, turiste yönelik olumlu tutuma sahip ve maliyet konusunda avantajlı destinasyonlar popüler destinasyonlar olmaktadır (Sultana vd., 2014).

Sağlık turizmi konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında sağlık turizminde doğal kaynakların kullanımı (Pessot ve diğ., 2021), sürdürülebilir kalkınma (Figueiredo ve diğ., 2024), yetki belgeli tesislerin web sitelerinin değerlendirilmesi (Şafak ve diğ., 2022; Özyurt, 2022), turizm potansiyelinin tespit edilmesi (Akin, 2024), destinasyonların tercih edilme nedenleri (Üstün ve Uslu, 2022), farkındalık (Şahin ve diğ., 2022), dijital uygulamalar (Uslu ve diğ., 2022) yer almaktadır. Sağlık turizmine yönelik çalışmaların başarılı bir şekilde yürütülmesinde kurumlara ilişkin web siteleri önem arz etmekte, sağlık turistlerinin bilgi edinecekleri resmi kaynaklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Dolayısı ile sağlık turizminde lider konumda yer alan ülkelerin sağlık turizminde yetkili kuruluşlarının web sayfalarında yer alan bilgilerin tespit edilerek karşılaştırılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç kapsamında oluşturulan araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

- 1) Sağlık turizminde lider konumda bulunan ülkelerin web sayfalarında yer alan bilgi başlıkları nelerdir?
- 2) Sağlık turizminde lider konumda bulunan ülkelerin web sayfalarında yer alan bilgiler birbirinden farklılık göstermekte midir?

Yukarıda belirtilen sorular kapsamında sağlık turizminde başarılı olan lider ülkelerin yapmış olduğu çalışmalar hakkında bilgiler verilecektir.

YÖNTEM

Sağlık turizminde farklı ülkelere sağlık hizmetinin talep edilmesi nedeniyle insanların sağlık hizmetlerine güvenilir ve doğru bir şekilde erişimi beklenmektedir. Sağlık turizminden faydalanılacak sağlık kuruluşu ve bulunduğu ülke hakkında bilgi erişiminin en kolay olabileceği yerler ise ülkenin sağlık turizmi konusunda yetkili olan sağlık bakanlıkları ve turizm bakanlıklarının internet sayfalarıdır. Çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye’de sağlık turizmi konusunda yetkili kurumların web sayfalarının incelenmesidir. TÜRSAB Sağlık Turizmi Raporu (2014)’na göre (Sağlık turizminde faaliyet gösteren çok sayıda ülke bulunması nedeniyle lider konumda bulunan ve en fazla

sağlık turisti ağırlayan 5 ülkenin (Meksika, Hindistan, Tayland, Brezilya, Türkiye) sağlık bakanlığı ve turizm bakanlığı kapsamında web sayfalarının incelenmesi çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Çalışma yapısı itibari ile doküman incelemesine dayanan nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma yöntemi olayların doğal ortamında incelenmesini sağlamakla birlikte gerçekçi olarak ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır (Güzel, 2014). Bu kapsamda sağlık turizminde lider konumda bulunan 5 ülkenin sağlık turizminden yetkili olan resmi kuruluşlarının web sayfalarının betimsel analizi gerçekleştirilecektir. Betimsel analizinde web sayfalarına özgü olarak Giritlioğlu (2014) tarafından derlenmiş 20 ifadeden oluşan kriterler dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında 20 maddeden oluşan ölçek hazırlanmış ve bu ölçek doğrultusunda 20.02.2025-01.03.2025 tarihleri arasında belirlenmiş olan ülkelerin sağlık turizminden sorumlu olan sağlık bakanlıkları ve turizm bakanlıklarının internet sayfalarının incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme sonucunda web sitesi değerlendirme formuna belirlenen kriterlere var veya yok şeklinde işaretlemeler yapılmıştır. İnceleme sonuçlarına ilişkin bilgiler bulgular başlığı altında açıklanmıştır.

BULGULAR

Dünyada sağlık turizminde lider ülkelerin sağlık turizminden sorumlu olan bakanlıkların web sayfalarında yer alan bilgilerin betimsel analizine ilişkin bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Sağlık Turizminde Lider Ülkelerin Turizm Bakanlıklarına Ait Web Sitelerinin Analizi

İfadeler	Türkiye	Hindistan	Brezilya	Meksika	Tayland
İletişim numarası	Var	Var	Var	Var	Var
Gezilip görülecek yerler	Var	Var	Var	Var	Var
Ülkede yapılabilecek faaliyetler	Var	Var	Var	Var	Var
Foto galeri	Var	Var	Var	Var	Var
İndirilebilir materyal	Var	Var	Var	Var	Var
Yerel etkinlikler için bağlantılar	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ulaşım bilgileri	Var	Var	Var	Var	Var
Ülkeye ilişkin güncel haberler	Var	Var	Var	Var	Var
Ziyaretçiye yönelik genel bilgiler	Yok	Var	Var	Var	Var
Destinasyondaki etkinliklere ilişkin duyurular	Var	Yok	Var	Yok	Yok
Harita ve yol tarif özelliği	Yok	Yok	Yok	Var	Var
Üçüncü tarafların hizmete erişim imkanı	Var	Var	Var	Var	Var
Seyahate ilişkin ipuçları	Yok	Var	Yok	Yok	Yok
Oteller ve konaklama tesislerine ilişkin	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok

bağlantılar					
Alışveriş bilgileri	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Panoramik sanal tur	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Sanal tur	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Restoran bağlantıları	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Hava durumu	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Yabancı dil seçeneği	Var	Var	Var	Var	Var

Tablo 1'e göre sağlık turizminde lider ülkelerin turizm bakanlıklarına ait web sayfaları incelendiğinde iletişim numaralarının, gezilip görülebilecek yerler, ülkede yapılabilecek faaliyetler, foto galeri, indirilebilir materyal, ulaşım bilgileri, güncel haberler, üçüncü tarafların hizmete erişim imkanı, yabancı dil seçeneği kriterlerinin var olduğu görülmektedir. Diğer kriterlerin olmadığı görülmüştür.

Tablo 2. Sağlık Turizminde Lider Ülkelerin Sağlık Bakanlıklarına Ait Web Sitelerinin Analizi

İfadeler	Türkiye	Hindistan	Brezilya	Meksika	Tayland
İletişim numarası	Var	Var	Var	Yok	Var
Gezilip görülebilecek yerler	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ülkede yapılabilecek faaliyetler	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Foto galeri	Var	Var	Var	Var	Var
İndirilebilir materyal	Var	Var	Var	Var	Var
Yerel etkinlikler için bağlantılar	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Ulaşım bilgileri	Var	Var	Var	Var	Var
Ülkeye ilişkin güncel haberler	Var	Var	Var	Var	Var
Ziyaretçiye yönelik genel bilgiler	Var	Var	Var	Var	Var
Destinasyondaki etkinliklere ilişkin duyurular	Var	Yok	Yok	Yok	Var
Harita ve yol tarif özelliği	Var	Var	Yok	Var	Var
Üçüncü tarafların hizmete erişim imkanı	Var	Yok	Var	Var	Var
Seyahate ilişkin ipuçları	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Oteller ve konaklama tesislerine ilişkin bağlantılar	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Alışveriş bilgileri	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Panoramik sanal tur	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Sanal tur	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Restoran bağlantıları	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Hava durumu	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Yabancı dil seçeneği	Var	Var	Var	Var	Var

Tablo 2'ye göre sağlık turizminde lider ülkelerin sağlık bakanlıklarına ilişkin web sayfalarının belirlenen kriterlere göre incelemesi yapıldığında foto galeri, indirilebilir materyal, ulaşım bilgileri,

ülkeye ilişkin güncel haberler, ziyaretçiye yönelik genel bilgiler ve yabancı dil seçeneğinin var olduğu görülmektedir. Diğer kriterlerin olmadığı görülmüştür.

Tablo 3. Değerlendirme Kriterlerinin Frekansı ve Yüzde Dağılımı

İfadeler	Frekans	Yüzde(%)
İletişim numarası	9	90
Gezilir görülecek yerler	6	60
Ülkede yapılabilecek faaliyetler	5	50
Foto galeri	10	100
İndirilebilir material	10	100
Yerel etkinlikler için bağlantılar	0	0
Ulaşım bilgileri	10	100
Ülkeye ilişkin güncel haberler	10	100
Ziyaretçiye yönelik genel bilgiler	10	100
Destinasyondaki etkinliklere ilişkin duyurular	3	30
Harita ve yol tarif özelliği	7	70
Üçüncü tarafların hizmete erişim imkanı	8	80
Seyahate ilişkin ipuçları	2	20
Oteller ve konaklama tesislerine ilişkin bağlantılar	0	0
Alışveriş bilgileri	0	0
Panoramik sanal tur	1	10
Sanal tur	1	10
Restoran bağlantıları	0	0
Hava durumu	0	0
Yabancı dil seçeneği	10	100

Tablo 3’de web sayfalarının değerlendirme kriterlerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri bulunmaktadır. Değerlendirme kriterlerinin web sayfalarında yer alma durumuna bakıldığında foto galeri, indirilebilir materyal, ulaşım bilgileri, ülkeye ilişkin güncel haberler, ziyaretçiye yönelik genel bilgiler ve yabancı dil seçeneklerinin tüm web sayfalarında bulunduğu görülmektedir. Web sayfalarının analizinde web sayfalarında hiç yer almayan kriterler ise yerel etkinlikler için bağlantılar, oteller ve konaklamaya ilişkin bilgiler, alışveriş bilgilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sorularından ilki olan sağlık turizminde lider olan ülkelerin ilgili kuruluşlarının web sayfalarında yer alan foto galeri, indirilebilir materyal, ulaşım bilgileri, ülkeye ilişkin güncel haberler ve yabancı dil seçeneği başlıklarının en çok kullanılan başlıklar olduğu görülmektedir. Araştırmanın ikinci sorusu olan sağlık turizminde lider konumda bulunan ülkelerin ilgili kuruluşlarının web sayfalarında yer alan bilgiler birbirinden farklılık göstermektedir. Turizm bakanlıklarının sayfalarında ülkelerin destinasyonlarına ilişkin tanıtımlar ve ülkeden güncel haberler yer alırken, sağlık bakanlıklarının web sayfalarında ise sağlıkla ilişkili haberlerin ve bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Sağlık turizmi konusunda bilgilerin yetersiz olduğu görülmüştür. Ülkeler arasında bakanlıkların sayfalarına ilişkin kıyaslama yapıldığında sağlık turizminin tanıtımı ve bilgilendirmeye ilişkin doğrudan çalışmaların yetersiz olduğu sonucu gözlemlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm bakanlıklarının amaçları ülkelerin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunarak turizm amaçlı kullanımının ve tanıtımının sağlanmasıdır. Sağlık bakanlıklarının amacı ise toplumun iyilik hali içerisinde yaşamını devam ettirebilmesi ve bu durumun devamlılığına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Sağlık turizmi denildiğinde hem sağlık hem de turizm boyutundan bakılması gerekmektedir. Disiplinler arası bir faaliyet olan sağlık turizminin gerek ulusal gerekse uluslararası alanda tanıtımı, çalışmalarının yapılması ve devamlılığının sağlanmasında ülkelerin sağlık bakanlıkları ve turizm bakanlıklarına büyük görevler düşmektedir. Sağlık turizmine ilişkin bilgilerin yayılması ve hedef kitleye ulaşmasında web sitelerinin önemi kaçınılmazdır. Bu çalışmada sağlık turizminde lider konumda olan ülkelerin sağlık turizmi ile ilgili birimleri olan sağlık bakanlığı ve turizm bakanlıklarının web sayfalarının betimsel analizleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda amaçlanan web sitelerinin içerik olarak eksikliklerinin tespit edilmesi ve sitelerin etkili kullanımı konusunda öneri sunmaktır.

Kurumların web sitelerine genel olarak bakıldığında turizm bakanlıklarının sayfasında gezilip görülecek yerler ile ilişkili bilgilerin yer aldığını, sağlık bakanlıklarının web sitelerinde ise sağlığa ilişkin güncel bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Sağlık turizmine ilişkin doğrudan ulaşılabilir bağlantı, ana sayfada bilgilendirme gibi bir yönlendirme bulunmamaktadır. Web sitelerinin birbiri ile kıyaslaması yapıldığında var olan bir bilginin her bir sitede farklı başlıklar altında yer aldığı görülmüştür. Bu durum ana sayfaya ilişkin görünümünün benzer olsa dahi kullanım açısından ziyaretçilerin aradıklarını bulma konusunda zorlanmalarına sebebiyet verebilmektedir. Web sitelerinin tasarımında kullanıcı dostu olması oldukça önemlidir. Destinasyona farklı bir ülkeden sağlık turistinin gelmesi söz konusu ise mevzu daha önemli hale gelmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen web sitelerinin tamamında yabancı dil seçeneğinin olması hedef kitleye ulaşma konusunda web sitelerinin etkililiğini artırmaktadır. Sağlık turizminde özellikle ziyaretçilerle etkileşime girebilme konusunda yabancı dil bulunması pozitif bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak uluslararası ziyaretçiler açısından web sitelerinin kullanışlılığı da ayrıca değerlendirilebilir. Yabancı dil seçeneğinin bulunması olumlu bir durumken diğer taraftan kullanımda olan yabancı dillerin hangilerinin olduğu ve ülkenin turist potansiyeline uygun olup olmadığı ayrıca değerlendirilebilir.

Sanal turlar web sitelerinin çoğunluğunda bulunmamaktadır. Özellikle pandemi sonrasında web sitesi kullanıcılarının hoşuna giden uygulamalar olan sanal turlar turiste gideceği yer hakkında önceden görme ve bilgi sahibi olma imkanı sunmaktadır. Teknoloji ile birlikte desteklenmiş sanal

turların web sitelerinde daha yaygınlaşması gerekliliği dikkat çekmektedir.

Çalışma kapsamında eksiklik olarak görülen bir diğer durum ise seyahate ilişkin ipuçlarının olmaması ve aynı zamanda konaklamaya ilişkin yönlendirme ya da bilgilendirmenin olmamasıdır. Web sitelerinde konaklamaya ilişkin yönlendirmelerin olması, yiyecek içecek işletmelerine ilişkin bilgilerin olmaması özellikle farklı ülkelerden gelen turistler açısından önemli bir eksiklik olarak düşünülebilir. Alışverişe ilişkin bilgilerin web sitelerinde bulunmaması turist açısından düşünüldüğünde ihtiyaç duyabilecekleri bir bilgilendirme olabilir.

Sağlık turizmi açısından düşünüldüğünde özellikle farklı ülkelerden gelecek olan turistlere yönelik bilgilerin ilgili web sayfalarında bulunması turistlerin memnuniyeti ve destinasyonu tekrar ziyaret etmesi konusunda olumlu etki yaratabilir. Bu konuda görevli olan kurum ve kuruluşların web sitesi içeriklerinde söz konusu bilgileri dikkate alarak planlamalar yapması yerinde bir uygulama olacaktır. Dijitalleşmenin yaygınlaşması ile birlikte turistlerin beklentilerini karşılayabilecek web sitelerinin tasarımı oldukça önemlidir. Diğer taraftan sağlık turizmi konusunda ülkelerin kullandıkları Health Türkiye gibi farklı platformlar bulunmaktadır. Resmi kurumların web sayfalarında bu platformlara erişim konusunda bağlantıların yer alması sağlık turizminde yapılan pazarlama çalışmalarına katkı sunabilecek unsurlar olarak değerlendirilebilir. Resmi kurumların web sayfalarında yer alan bağlantılar turistlere güven vererek tercihini olumlu yönde etkileme konusunda kolaylık sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; Sağlık turizmi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(2), 91-96.
- Akın, M. H. (2024). Kayseri'nin sağlık turizmi potansiyeline ilişkin öncelikli kriterlerin tespitine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 19/75, 352-372.
- Birdir, K., and Buzcu, Z. (2014). JCI akreditasyon belgesine sahip olan sağlık kuruluşlarının web sitelerinin medikal turizm açısından değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-19.
- Boekstein, M. (2014). Tourism, health, and the changing role of thermal springs- should South Africa reposition its thermal spring tourism product? *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3(2), 1-9.
- Bulut, Y., ve Güllü, K. (2023). Fortune 1000'de yer alan turizm işletmelerinin web sitelerinin içerik analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 162-171. <https://doi.org/10.37847/tdtad.1368976>
- Figueiredo, N., Abrantes, J.L., and Costa, S. (2024) Mapping the sustainable development in health tourism: a systematic literature review. *Sustainability*, 16, 1901. <https://doi.org/10.3390/su16051901>
- Ford, E. W, Huerta, T. R, Diana M. L, Kazley A. S. and Menachemi, N. (2013). Patient satisfaction scores and their relationship to hospital website quality measures. *Health Marketing Quarterly*, 30 (4), 334-348.
- Giritlioğlu, İ. (2014). Türkiye'de Yerel Turizm Ofislerinin Web Site İçeriklerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 89-102.
- Gündüz, F. F., Gündüz, S., ve Yavuz, H. B. (2019). Türkiye'nin sağlık turizmi talebini etkileyen faktörlerin analizi: Çekim modeli yaklaşımı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17): 717-739.

- Güzel, F.Ö. (2014). Deneyimsel kritik değer sürücülerinin elektronik ağızdan ağıza iletişimle seyahat 2.0 bilgi kanallarına yansması: tripadvisor.com üzerinde bir içerik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10 (22), 193-210.
- Hofer, S., Honegger, F., and Hubeli, J. (2012). Health Tourism: Definition focused on the swiss market and conceptualisation of health (i) ness. *Journal of health organization and management*, 26(1), 60-80.
- Türsab Sağlık Turizmi Raporu (2014). https://www.tursab.org.tr/haberler/tursab-saglik-turizmi-raporu_11430 Erişim Tarihi: 30.03.2025
- Maifredi, G., Orizio, G., Bressanelli, M., Domenighini, S., Gasparotti, C., Perini, E., Caimi, L., Schulz, J.P. and Gelatti, U. (2010). Italian hospitals on the web: a cross-sectional analysis of official websites. *BMC Medical Informatics & Decision Making*, 1-13.
- Norum, J. and Moen, M. A. (2004). The websites of norwegian hospitals: do they meet national guidelines and patient's expectations? *J Telemed Telecare*, 10, 272-6.
- Özyurt, M. (2022). Sağlık turizmi yetki belgesine sahip sağlık tesislerinin web sitelerinin incelenmesi: güneydoğu anadolu bölgesi hastaneleri üzerine bir araştırma. *Bilgi Yönetimi*, 5(1), 180-198. <https://doi.org/10.33721/by.961102>
- Pattharapinyophong, W. (2019). The opportunities and challenges for Thailand in becoming the medical tourism hub of the ASEAN region. *Journal of Management Sciences Surattthani Rajabhat University*, 6(1), 1-16.
- Pessot, E., Spoladore, D., Zangiacomi, A., and Sacco, M. (2021). Natural resources in health tourism: a systematic literature review. *Sustainability*, 13, 2661. <https://doi.org/10.3390/su13052661>
- Runnels, V. and Carrera, P. (2012). Why do patients engage in medical tourism? *Maturitas*, 73(4), 300-304.
- Sultana, S., Haque, A., Momen, A., and Yasmin, F. (2014). Factors affecting the attractiveness of medical tourism destination: an empirical study on india-review article. *Iranian Journal of Public Health*, 43(7), 867
- Szromek, A. R., Januszewska, M., and Romaniuk, P. (2012). Demographic phenomena and demand for health tourism services correlated in poland. *American Journal of Tourism Management*, 1(1), 10-20.
- Şafak, K., Yılmaz, M., ve Karamustafa, K. (2022). Sağlık turizmi yetki belgeli sağlık tesislerinin web sitelerinin içerik analizi ile değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 320-344. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1169073>
- Şahin, G. G. ve Tuzlukaya, Ş. (2017). Turizm türleri ve turizm politikaları, dünyada ve Türkiye'de sağlık turizmi. D. Tengilimoğlu (Ed.), Sağlık turizmi, 2. Baskı içinde (ss. 47-70). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tekingündüz, S., Kocaoğlu, F., İşler, A., İnan, S. ve Anar, A. (2021). Sağlık turizmi açısından yetki belgesine sahip hastanelerin web sitelerinin incelenmesi. *Karya Journal of Health Science*, 2(3), 83-87.
- Tengilimoğlu, D. (2020). Sağlık turizmi (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Uluçay, D. (2017). Gastronomi turizmi işletmelerinin web siteleri üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(2), 196-208.
- Uslu, Y., Gedikli, E., Yılmaz, E., Çiçek, A., Aydın, S., & Karataş, M. (2022). Sağlık Turizminde Yaşanan Sorunların Aracı Kuruluşların Yöneticilerinin Gözüyle Değerlendirilmesine Yönelik Analitik Bir Çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Health Sciences/Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(4).
- Üstün, U. ve Demir Uslu, Y. X. (2022). Türkiye'nin sağlık turizminde tercih edilme nedenleri üzerine bir çalışma: medikal turizm endeksi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 344-353.

IMPACT OF E-BANKING APPLICATIONS ON THE FINANCIAL PERFORMANCE OF THE PAKISTANI BANKING SECTOR

Tehreem NAEEM BUTT

International Islamic University Islamabad
tehreemnaembutt@gmail.com

Aman ULLAH

School of Business and Finance Henan University Kaifeng City China
ramanktk45@gmail.com

Abstract

In this day and age of globalization, efficiency, and reliability, the global economy is confronted with a new infrastructural challenge: the question of how to successfully manage information and communication technology (ICT). One example of how information and communication technology (ICT) has evolved into an indispensable tool that has brought about a profound shift in the manner in which monetary transactions are carried out is the rise of internet banking. Financial institutions have made significant investments in this sector and have demonstrated that clients will find it to be a helpful tool. A great number of commercial banks have adopted the usage of online banking with the primary objectives of better customer service, expanding revenue streams, and improving profit margins. Alternatively, it is troubling that each bank is spending money and embracing innovation at such a rapid pace. The primary objective of this research was to investigate the impact that a strategy using electronic banking had on the profitability of Pakistani financial institutions. The purpose of this study was to investigate the influence that online banking had on the return on equity and return on assets of Pakistani commercial banks from 2006 to 2016. Panel data were collected from three different banks. The findings of the study indicate that the use of internet banking causes a substantial enhancement in the return on equity and return on assets (ROE) of Pakistan's banking sector over the course of a longer period of time.

Keywords: E-banking, bank performance, ROE, ROA, commercial banks, Pakistan

INTRODUCTION

In the age of globalization, efficiency, and dependability, the global economy faces a new infrastructure challenge: ICT management. Information and communication technology (ICT) has transformed money management, as shown in internet banking. However, banks have extensively invested in this sector and proven people will utilize it. Many commercial banks employ online banking to improve customer service, revenue, and profit margins. However, each bank's innovation and spending rates are worrisome. E-banking has transformed the banking sector by enhancing efficiency and customer service through digital platforms. In Pakistan, commercial banks are increasingly adopting e-banking services, yet its impact on financial performance remains underexplored. This study examines the relationship between e-banking adoption and the financial performance of selected Pakistani banks, using ROA and ROE as key indicators from 2006 to 2016. Information technology (IT) has played a vital role in addressing challenges and reshaping business models in the banking and insurance sectors, particularly in the 21st century. To combat these challenges, financial institutions are raising their productivity, efficiency, and penetration while also expanding into new product categories, developing new delivery channels, and growing their reach into specialized areas. Customers benefit from fast, easy, and secure financial transactions, while stockholders of banks reap substantial profits as a result (Jain & Popli, 2012).

In addition to customers' ever-evolving wants and needs, businesses face fiercer competition in today's market. Consequently, in order to maintain their viability and effectiveness, organizations are continuously looking for new tactics and ideas. According to Kemunto and Kagiri (2018), businesses have been greatly affected by the ways in which technology and globalization have evolved. Thanks to lightning-fast digital developments, businesses can now leverage electronic banking methods to boost their overall performance and competitiveness. In an effort to diversify their income streams, increase customer satisfaction, and meet the ever-changing needs and wishes of their clientele, commercial banks have begun to use e-banking strategies (Chedrawi, Harb, & Saleh, 2019).

Numerous businesses have come to the realization that the expanding pool of candidates for online jobs is of critical importance when it comes to the promotion and distribution of their products. Financial institutions have not only embraced technological advancements but have also led innovation within the industry. (Kondabagil, 2007). Customers were also proven to be strongly driven to consume when there was a large selection of products available to them and the process was simple. Providing users with multiple access points for online banking, such as a television, a computer, and a phone, is of utmost importance. In accordance with Mihalciuc, Apetri, and Bonaventure (2008), there are a number of different ways to perform electronic banking

transactions.

These methods include doing transactions over the phone, through mobile devices, through television, on the internet, and through computers. On-line banking, mobile banking, internet payment systems, and phone banking are just few of the many efforts that fall under its umbrella.

Beginning in 2006 and continuing through 2016, this study will investigate the profitability of commercial banks in Pakistan, as well as the impact that electronic banking services had on those profits. In order to carry out this study, an integrated model will be constructed. In point of fact, electronic banking has made significant progress over the course of this period of time, mostly as a result of developments in information and communications technology (ICT) and the supervision of the State Bank of Pakistan.

Research Gap

One aspect of this research that is particularly important is that it is constructing an integrated model in order to investigate the impact that electronic banking activities have on the profits of commercial banks in Pakistan. Research shows that there is a gap in this field, there has not been a single study conducted in Pakistan that has attempted to provide a quantitative method for analyzing this component. The purpose of this study is to bridge the knowledge gap that has been created by using a sample of three Pakistani commercial banks that have utilized an electronic banking system between 2009-2011, to conduct an empirical investigation into the effects that e-banking has had on the performance of these banks. In order to contribute to the existing body of empirical literature, this study will either corroborate or deny the findings of investigations that have been conducted all over the world. The empirical findings of the study appear to have higher significance for countries that are still in the process of developing.

Problem Statement

In the age of globalization and rapid advances in technology, information and communication technology (ICT) has created a massive revolution in financial services, and electronic banking, otherwise known as e-banking, has become a significant innovation in banking. While the majority of commercial banks in Pakistan have adopted the use of e-banking as a vehicle for maximizing efficiency, enhancing the quality of customer service, as well as enhancing profitability, the relative absence of empirical evidence of its actual effect on the financial performance of the banks remains a common concern. Such an effect is usually measured through a variety of financial indicators such as Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE). While various studies across the globe have

investigated this relevant relationship, the case of Pakistan is lacking in terms of depth in terms of comprehensive and quantitative studies that are able to integrate such financial performance indicators with the use of e-banking services. Such a common gap is a significant impediment for banks and policymakers alike to make informed decisions on technology investment and actualizing their strategic implications. Accordingly, the main purpose of this study is to address and compensate for this serious gap by an in-depth investigation of the effect that e-banking applications have on the profitability of a selected list of commercial banks in Pakistan, for the period 2006-2016.

Research Objectives

This study aims to evaluate the effectiveness of e-banking services on the financial performance of commercial banks in Pakistan, with a specific focus on Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE).

Research Questions

Does E-banking increases ROE and ROA of commercial banks in Pakistan?

Research Hypothesis

The primary objective of this research is to investigate the ways in which electronic banking has impacted the bottom lines of commercial banks in Pakistan. This is the reason why we came up with the following hypothesis:

H1: The financial performance of banks did not significantly change before and after the implementation of electronic banking.

H2: The financial performance of banks significantly changed before and after the implementation of electronic banking.

Literature Review

Many studies have examined how E-banking affects bank profitability in different countries. Online banking ROI was studied by (Carvalho & Siegel, 2002). The study calculated return by combining EBIT and NAV in its financial account aggregation analysis. This analysis included three banks weighted by their five-year customer online account totals. The results show that banks and other financial organizations that use Account Aggregation Services without cross-selling will lose money. This is especially true given the service's eventual commodity status. Rodriguez, Neito (2007) transactional websites' impact on commercial banks' financial performance was examined in this

study. This study included 72 Spanish financial institutions functioning between 1944 and 2002. According to the results, performance is not immediately affected. The growth of internet distribution channels has reduced overhead costs. The statistical significance of this effect appears 1.5 years after adoption.

The study by Onay, Ozsoz, and Helvacioğlu (2008) studied the impact of online banking on bank profitability (ROE and ROA) in Turkey. The research controlled for bank-specific factors and macroeconomic indices. The study sample includes 13 Turkish banks that offered internet banking from 1996 to 2005. Internet banking improved ROE two years later, supporting Hernando and Nieto (2007). Sumra, Manzoor, Sumra, & Abbas (2011) examined how electronic banking affected twelve Pakistani banks' productivity. The purpose of this qualitative study is to determine what makes a bank profitable. No mathematical model was used in this research until 2011. Turkish researchers investigated how internet banking users affected 18 commercial banks' efficiency and productivity (Onay & Ozsoz, 2013). Using panel data regression, they found that online banking significantly affected branch operations. Increased competition led to poor interest income after two years of internet banking.

Kagendo (2015) studied Kenyan commercial banks' E-banking strategy and performance. The results show that Kenyan commercial banks may enhance their performance by connecting their e-banking infrastructure, efficiency techniques, and quality. The findings suggest that banks should invest in new technology to enable more e-banking options that quickly meet client needs.

Kenyan researchers examined how mobile banking affects commercial bank profits (Mabwai, 2016). The study analyzed using descriptive research. The results showed that mobile banking transaction volume, capital sufficiency, market share, and asset size boosted commercial banks' profits.

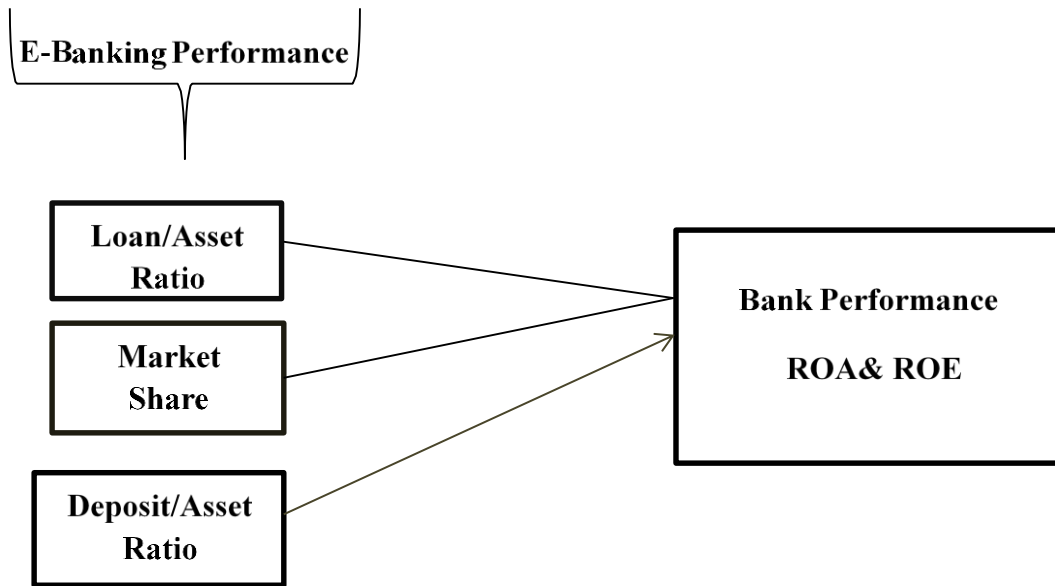
Evian, Limijaya, and Hutagaol-Martowidjojo (2021) examined the impact of e-banking—specifically internet banking, mobile banking, and ATMs-on bank performance in Indonesia. Their study evaluated bank performance using financial indicators such as Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), and Net Interest Margin (NIM), while also considering control variables like firm size, operational efficiency, and Capital Adequacy Ratio (CAR). Using data from 36 listed banks over the period 2015–2019 and applying multiple regression analysis, the study concluded that e-banking positively influences bank performance.

While several international studies have assessed the relationship between e-banking and banking profitability, there remains a lack of empirical research specifically focused on the Pakistani banking sector. Unlike previous studies, this research aims to develop an integrated model to empirically examine the impact of e-banking services on the financial performance of commercial banks in

Pakistan, particularly in terms of ROE. To the best of the researcher's knowledge, no prior study has applied this approach within the Pakistani context.

Model

The theoretical model supports the independent variables that can impact changes in Profitability of banking sector in Pakistan.

THEORETICAL FRAMEWORK

Technology Acceptance Model

This study adopts a financial performance evaluation framework to examine the relationship between technology-driven service delivery—specifically electronic banking (e-banking)—and the profitability of commercial banks in Pakistan. E-banking, encompassing services such as online banking, mobile banking, and ATM usage, has become an essential part of modern banking operations. Rather than focusing on customer perceptions or behavioral adoption models, this framework concentrates on quantifiable financial outcomes. Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE) are employed as the primary indicators of financial performance, providing insights into how efficiently banks utilize their assets and equity to generate profits. These measures are widely accepted in financial research for assessing institutional profitability and operational effectiveness.

This analytical framework is informed by a body of empirical literature that links technological innovation with improvements in financial performance. Prior studies have shown that banks adopting digital services can reduce operational costs, expand customer outreach, and enhance transaction efficiency—all of which contribute to increased profitability. By examining data from

selected Pakistani commercial banks over a defined period (2006–2016), this study aims to determine whether similar trends exist in Pakistan's banking sector. This framework is particularly relevant in emerging economies where digital transformation in banking is ongoing, and where empirical data on its financial effects remain limited. Thus, this study contributes to the existing literature by offering evidence on the financial implications of e-banking adoption in a developing country context.

Diffusion of Innovation theory

Rogers introduced innovation diffusion theory (IDT) in 1962. The notion pioneered diffusion research and set the standard (Rogers, 1962). Relative Advantage, Compatibility, observability, trial ability, and relative benefit are the five invention traits that lead to acceptance, according to the Diffusion of Innovation theory. How much people think Internet banking is better than traditional banking in terms of social and economic satisfaction, ease of bank balance management, speed of transactions, and quality.

Customers like internet banking's interoperability with ATMs, E-payments, and phone banking (Puschel, Mazzon, & Hernandez, 1, 2010). However, complexity describes how difficult E-banking is to understand. The term "observability" reflects how visible Online Banking is. Diffusion of innovation theory helps explain innovation and its acceptability. This idea simplifies E-banking, making it relevant to the study.

Regression Equation

$$ROE = \alpha + \beta(L/A)_t + \beta(D/A)_t + \beta(M \text{ share})_t + \epsilon_t$$

$$ROA = \alpha + \beta(L/A)_t + \beta(D/A)_t + \beta(M \text{ share})_t + \epsilon_t$$

ROE= Return on equity

ROA = Return on assets

L/A= Loan to Asset Ratio

D/A= Deposit to Asset Ratio

M share= Market share α Constant

β Beta Coefficient

ϵ_t Error Term

Table 1: Variable matrix

Variable	Definition	Type	Reference
ROA	Return on assets being measured as ratio of net income after tax to total assets of banks is the indicator of Bank performance.	Dependent variable	(Riaz, 2013), (Nawaz, et al.,2012), (Kithinj, 2010)
ROE	The return on equity (ROE) is a measure of the earnings (revenue) available to the owners of the firm on the capital they invest.	Dependent variable	(Lukman Shamsuddin, 2002: 64)
DAR	Deposit to asset ratio determines how much an assets value is financed by deposit account.	Independent variable	Kwan (2000)
LAR	The loan to asset ratio (LAR) is a liquidity indicator that measures the proportion of bank assets to total debt in a given year.	Independent variable	(Sufian & Habibullah, 2010; Sufian, 2011)
M Share	It refers to the volume of sales generated by the company in comparison to the industry.	Independent variable	(Pimms ,2001)

DATA AND METHODOLOGY

Data collection

The primary sources of the initial variable data for the study were a wide range of secondary sources, the most popular of which were the websites of PSE-listed banks and their annual reports. It is also possible to locate the annual reports of Pakistani commercial banks on the website of the State Bank of Pakistan.

Sample Study

The study's panel consists of three commercial banks in Pakistan that are serving the nation rather than any one industry or demographic. The study's sample consisted of three banks: Askari Bank (2009–present), Habib Metropolitan Bank (HMB) (starting in 2010), and the National Bank of Pakistan (NBP) (beginning in 2011).

Time Period Of Study

Information on variables is growing throughout the course of ten years, from 2006 to 2016, as a result of the introduction of electronic banking in Pakistan, which also continues to see growth over this time period. There has been an effort made to incorporate the maximum amount of data that is

currently available on the variables in order to acquire a more accurate picture of the pattern that is being followed.

Data Analysis and Techniques Used

Eviews11 is used to perform analysis on the data that was obtained from the sample of banks. The purpose of panel data analysis is to provide an explanation for the characteristics of the variables that have been chosen in terms of their dispersion or central tendency. In addition, it addresses the Correlation test, which is responsible for determining the nature of the relationship that exists between the independent variables and the dependent variables. Additionally, the test addresses issues of serial correlation.

RESULTS

Descriptive statistics

The relation among the variables in model has been tested using Multiple Regression .But before moving on the regression Descriptive tests have been applied to analyze the characteristics of variables under consideration and normality of data. The results of descriptive analysis can be seen in the given table.

Table 2: Descriptive statistics

Variables	Mean	Std.Dev	Min	Max
ROE	0.1176	0.1098	-0.3192	0.2314
ROA	0.0086	0.0070	-0.0136	0.0189
LOAN/ASSET RATIO	0.0833	0.0893	0.00018	0.3003
DEPOSIT/ASSET RATIO	0.7783	0.0660	0.60000	0.8690
MARKET SHARE	0.0641	0.0191	0.03230	0.0967

For each of the variables, the values of the mean, maximum, and lowest, as well as the standard deviation, are displayed in Table 2, which displays the descriptive statistics. Based on the data presented in the table, the highest mean value is 0.77, which represents the ratio of deposits to assets. It has been determined that the data appears to be normal as Std. All of the variables' development measures do not have extremely high values, which can have an impact on the normalcy of all of the values.

Correlation Analysis

I also used correlation analysis to test the multi-co linearity among the variables. The correlation matrix is shown in the table.

Table 3: Correlation Analysis

Correlation	DV1 ROA	DV2 ROE	IV1 LAR	IV2 MS	IV3 DAR
DV1 ROA	1.000000				
DV2 ROE	0.9152	1.000000			
IV1 LAR	0.3895	0.225	1.000000		
IV2 MS	0.2705	0.4625	-0.556	1.000000	
IV3 DAR	-0.333	-0.223	-0.498	0.5277	1.000000

Table 3, shows that ROE and ROA is negatively related with deposits/asset ratio.

Regression Analysis

After confirming no multicollinearity using correlation, I tested statistical hypothesis with panel regression. Table 4 reveals that R² is 55% strong, indicating a significant link between independent variables and dependent variables. While adjusted R² supports multiple regression and implies all cause-and-effect relationships among variables being examined. A Durbin-Watson value of 1.35 indicates no autocorrelation between variables. Value of F-statistics= 18.52 and P=0.000006(P<0.05) in (T-4) indicates model fitness and it shows that variables being used in the model are actual predictors of Bank performance. So it leads null hypothesis to be rejected.

Table 4: Regression Analysis

Dependent Variable: DV1_ROE

Method; panel least square

Sample; 2006-2016

Periods included; 11

Cross-sections included; 3

T-Panel observations; 33

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.268736	0.065225	-4.120115	0.0003
IV1_L_A_RATIO	0.862915	0.181021	4.766927	0.0000
IV3_MARKET_SHARE	4.899791	0.844625	5.801142	0.0000
Root MSE	0.072359	R-squared		0.552578
Mean dependent var	0.117697	Adjusted R-squared		0.522750
Hannan-Quinn criter	-2.186762	F-statistic		18.52538
Durbin- Watson stat	1.351337	Prob(F-statistic)		0.000006

Table 5: Regression Analysis

Dependent Variable: DV2_ROA

Method; panel least square

Sample; 2006-2016

Periods; 11

Cross sections; 3

T-Panel observations; 33

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.013233	0.004421	-2.993359	0.0055
IV1_L_A_RATIO	0.061754	0.012269	5.033267	0.0000
IV3_MARKET_SHARE	0.260094	0.057247	4.543376	0.0001
Root MSE	0.004904	R-squared		0.6975120
Mean dependent var	0.008610	Adjusted R-squared		0.6401282
Hannan-Quinn criter.	-7.569804	F-statistics		14.85146
Durbin-Watson stat	0.999281	Prob(F-staistic)		0.000033

Table 5 displays the anticipated results of the integrated model. The modified R2 value of 0.640128 is very near to 1, suggesting that the independent variables (L/A and M share) explain 69% of the variance in the dependent variable (ROA). At the 5% level of significance, the overall impact of E-banking services on ROA is described by Prob. (F-Statistics) = 0.000033. There is positive serial correlation, no autocorrelation, and the mathematical equations are accurate (Durbin-Watson = 0.999 is close to 1).

Table 6: Regression Analysis

Dependent Variable: DV1_ROE

Method; panel least square

Sample; 2006-2016

Periods; 11

Cross sections; 3

T-Panel observations; 33

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.406889	0.227390	1.789391	0.0833
IV2_D_A_RATIO	-0.371552	0.291134	-1.276226	0.2114
Root MSE	0.105442	R-squared		0.049918
Mean dependent var	0.117697	Adjusted R-squared		0.019270
Hannan-Quinn criter	-1.509581	F-statistic		1.628754
Durbin-Watson stat	1.591199	Prob (F-staistic)		0.211355

Table 6 shows that there is no impact of DAR on ROE because its Prob value is 0.2113 which is greater than 0.05. Value of R2 is 0.049 which means that there is no relationship between ROE and DAR. Prob (F-statistic) = 0.211 that shows the regression model is not significant.

Table 7: Regression Analysis

Dependent Variable: DV2_ROA

Method; panel least square

Sample; 2006-2016

Periods; 11

Cross sections; 3

T-Panel observations; 33

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.036234	0.014065	2.576187	0.0150
IV2_D_A_RATIO	-0.035491	0.018008	-1.970897	0.0577
Root MSE	0.006522	R-squared		0.111352
Mean dependent var	0.008610	Adjusted R-squared		0.082685
Hanan-Quinin criter	-1.09346	F-statistic		3.884435
Durbin-Watson stat	1.192790	Prob (F-statistic)		0.057721

Table 7 shows that prob value is $0.057 > 0.05$ which means DAR has insignificant impact on ROA. The value of R2 and adjusted R2 is too low that shows no any relation among DAR and ROA.

CONCLUSION

This large-scale analysis extensively examined the pivotal function of e-banking services in the financial performance of the commercial banks in Pakistan. The study considered a number of the most significant financial ratios critical in estimating bank performance, such as Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), Loan-to-Asset Ratio, Deposit-to-Asset Ratio, and Market Share. The analysis time span considered a large time period from 2006 to 2016, which gave a solid dataset for assessment.

The findings of the regression analysis indicate that both the Loan-to-Asset Ratio and Market Share have statistically significant and positive effects on the profitability of the banks, as indicated by the indicators of ROA and ROE. This indicates that higher lending operations and greater market coverage have a positive effect on the overall financial results of the banks. Conversely, Deposit-to-Asset Ratio indicated no impact on both ROA and ROE, indicating that mobilization of deposits alone does not necessarily lead to improvements in profitability.

REFERENCES

- Agarwal, R. (2016). Payment Banks Redefining Indian Banking: An Empirical Study. *Journal of Applied Management*, 8(1), 1-8.
- Carvalho, T., & Siegel, M. (2002). "Return On Investment From Online Banking Services: An Analysis Oo Financial Account Aggregation. Available at SSRN 335601.
- Chedrawi, C., Harb, B., & Saleh, M. (2019). The E-banking and the adoption of innovations from the perspective of the transactions cost theory: Case of the largest commercial banks in Lebanon. *Springer*, 149-164.

- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-334.
- Evian, M., Limijaya, A., & Hutagaol-Martowidjojo, Y. (2021). An Analysis on the Effect of EBanking on Bank Performance in Indonesia. *International Conference on Information Management and Technology (ICIMTech)*, 1, pp. 187-192.
- Georgescu, M. (2005). Some issues about risk management for e-banking.
- Hernando, I., & Neito, M. J. (2007). Is the "Internet delivery channel changing banks' performance? The case of Spanish banks". *Journal of Banking and Finance*, 31, 1083– 1099.
- Jain, M., & Popli, G. S. (2012). Role of Information Technology in the Development of Banking Sector in India. Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=2151162>.
- Kagendo, F. K. (2015). E-banking strategy and performance of commercial banks in Kenya. *Unpublished MBA project, School of Business, University of Nairobi*.
- Kemunto, E. R., & Kagiri, A. (2018). Effect of implementation of FINTECH strategies on competitiveness in the banking sector in Kenya: A case Of KCB Bank Kenya. *European Journal of Business and Strategic Management*, 3(3), 29-40.
- Kondabagil, J. (2007). *Risk management in electronic banking: Concepts and best practices*. Singapore: Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Asia.
- Mabwai, F. (2016). Effects of mobile banking on the financial performance of commercial banks in kenya.
- Mian, T. S., & Rizwan, M. (2013). Determinants of Customer intention to use Mobile Banking: An empirical research based on Extended Technology Acceptance Model. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 3(11), 201-211.
- Mihalciuc, C. C., Apetri, A. N., & Bonaventure, M. (2008). The importance of modern e-banks for development of new economy. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 8(1), 147-151.
- Onay, C., & Ozsoz, E. (2013). The impact of internet-banking on brick and mortar branches: the case of Turkey. *Journal of Financial Services Research*, 44(2), 187-204.
- Onay, C., Ozsoz, E., & Helvacioğlu, A. D. (2008). The impact of internet-banking on bank profitability-The case of Turkey. *Oxford Business & Economics Conference Program*.
- Puschel, I., Mazzon, I. A., & Hernandez, M. C. (2010). Mobile banking: Proposition of an integrated adoption intention framework. *International Journal of Bank Marketing*, 28(5), 389-409.
- Rogers, E. M. (1962). *Diffusion of Innovations*. Glencoe: Free Press.
- Sohail, M. S., & Shanmugham, B. (2003). "E-banking and customer preferences in Malaysia:an empirical investigation. *Information Sciences-Informatics and Computer Science:An International Journal*, 207-217.
- Sumra, S. H., Manzoor, M. K., Sumra, H. H., & Abbas, M. (2011). The impact of e-banking on the profitability of banks: A study of Pakistani banks. *Journal of Public Administration and Governance*, 1(1), 31-38.

**TURİST REHBERLİĞİ MESLEK HASTALIKLARI KONUSUNA BİBLİYOMETRİK
YAKLAŞIM***
***A BIBLIOMETRIC APPROACH TO OCCUPATIONAL DISEASES IN
TOURIST GUIDING***

Aslı Sultan EREN

Öğr. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Turist Rehberliği Programı, İstanbul,
<https://orcid.org/0000-0002-1173-2560>, aseren@fsm.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, turist rehberlerinin karşı karşıya kaldığı önemli bir sorun olan meslek hastalıklarını değerlendirmek ve bu konunun akademik literatürde daha görünür hâle getirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektir. Turist rehberlerinin maruz kaldığı fiziksel, psikososyal ve çevresel risk faktörlerine rağmen, bu meslek grubuna yönelik meslek hastalıkları üzerine yapılan araştırmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, çalışma mevcut literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve bu alandaki öncü girişimlerden biri olma özelliği taşımaktadır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Veri seti, ulusal ve uluslararası akademik literatürde yayımlanmış “turist rehberliği meslek hastalıkları” ve “tour guide occupational diseases” temalı çalışmalarla oluşturulmuştur. Belirlenen kriterler doğrultusunda toplam 20 akademik yayın analize dâhil edilmiştir. Çalışmada kullanılan analiz parametreleri; yayınların ait olduğu akademik alan, yayın tarihi, yazar sayısı, kullanılan yöntem, veri toplama tekniği, elde edilen veri türü ve yayımlandığı veri tabanıdır. Elde edilen bulgular, meslek hastalıklarının sanayi, sağlık ve madencilik gibi sektörlerde uzun yıllardır çalışılan ve güncelliğini koruyan bir konu olduğunu; buna karşın turist rehberliği bağlamında meslek hastalıkları konusunun görece yeni çalışılmaya başlanan bir alan olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, rehberlik mesleğinin iş sağlığı bağlamında akademik düzeyde yeterince temsil edilmediğini ve bu alanda yapılacak yeni araştırmalara duyulan gereksinimi açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turist rehberliği, Meslek hastalıkları, Bibliyometrik analiz

ABSTRACT

This study aims to evaluate occupational diseases, a significant problem for tourist guides, and draw attention to the need for more visibility of this issue in academic literature. Despite the physical, psychosocial, and environmental risk factors to which tourist guides are exposed, research on occupational diseases in this group has been limited. In this context, this study aims to fill an important gap in the existing literature and is one of the first initiatives in this field. The study used bibliometric analysis, a quantitative research method. The dataset was created from studies published in national and international academic literature on the themes of "tour guide occupational diseases" and "tour guide occupational diseases." Twenty academic publications were included in the analysis based on the established criteria. The analysis parameters were the publications' academic field, publication date, number of authors, methods used, data collection technique, type of data obtained, and database. The findings reveal that occupational diseases are a long-studied subject in sectors such as industry, health, and mining, and remain relevant today. However, it was determined that occupational diseases in the context of tourist guiding are a relatively new field of study. This clearly demonstrates that the guiding profession is not sufficiently represented in academic literature on occupational health and highlights the need for new research in this area.

Keywords: Tour guiding, Occupational Diseases, Bibliometric Analysis

*Bu makale 28-30.04.2025 tarihleri arasında Sinop'ta düzenlenen Uluslararası Sağlık, Turizm ve Spor Kongresi: Yenilikçi Yaklaşımlar adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuş ve kongre bildiri kitabında basılmış “Turist Rehberliği Meslek Hastalıkları Konusuna Bibliyometrik Yaklaşım” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Küresel düzeyde hızla büyüyen turizm sektörü, ekonomik katkılarının yanı sıra istihdam olanaklarıyla dikkat çekmekte ve çok sayıda mesleği bünyesinde barındırmaktadır. Bu mesleklerden biri olan turist rehberliği hem fiziksel hem de psikolojik açıdan yoğun emek gerektiren bir alandır (İlhan vd., 2023; Erkol Bayram, 2021). Rehberler; farklı kültürel bağlamlara uyum sağlamak, yoğun tempoda çalışmak, uzun süre ayakta kalmak ve stresli koşullarla baş etmek zorunda oldukları bir iş ortamında faaliyet göstermektedirler (Ap ve Wong, 2001; Chang, 2010). Bu bağlamda, turist rehberlerinin maruz kaldıkları çalışma koşulları, zamanla çeşitli meslek hastalıklarına yol açabilmektedir (Ulusoy vd., 2024). Ancak bu alandaki akademik çalışmalar, diğer meslek gruplarına kıyasla oldukça sınırlı kalmış ve sistematik bir biçimde ele alınmamıştır.

Meslek hastalıkları; bireyin yaptığı işin niteliğine bağlı olarak zaman içinde ortaya çıkan fiziksel veya psikolojik sağlık sorunlarıdır (Yıldız, 2016). Bu tür hastalıkların erken tespiti ve önlenmesi hem bireysel sağlığın korunması hem de iş gücü verimliliğinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Literatürde sağlık, sanayi ve madencilik gibi sektörlerde meslek hastalıklarına dair kapsamlı araştırmalar bulunmasına rağmen, turizm sektörü ve özellikle turist rehberliği bağlamında konunun yeterince incelenmediği görülmektedir (Chen ve Gursay, 2007). Oysaki turist rehberleri; iklimsel değişkenlikler, düzensiz çalışma saatleri, kalabalık gruplarla iletişim kurma zorunluluğu, duygusal emek ve düşük iş güvencesi gibi birçok risk faktörüne maruz kalmaktadır (Çalışkan ve Korkmaz, 2020; Gökdemir, 2018). Bu durum, söz konusu meslek grubunu potansiyel meslek hastalıkları açısından kırılgan bir konuma yerleştirmektedir.

Bu çalışmada, turist rehberliği mesleği ile meslek hastalıkları arasındaki ilişki bibliyometrik bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bibliyometrik analiz; belirli bir konu hakkında yayımlanmış bilimsel yayınların yapısal özelliklerini, eğilimlerini, atıf düzeylerini ve araştırma iş birliklerini istatistiksel yöntemlerle inceleyerek alanın genel görünümünü ortaya koymayı amaçlayan sistematik bir yaklaşımdır (Donthu vd., 2021). Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı; turist rehberliğinde meslek hastalıkları konusunun literatürde nasıl ele alındığını, hangi temaların ön plana çıktığını ve araştırma eğilimlerinin zaman içindeki değişimini analiz etmektir. Böylece, hem akademik dünyaya bu konuda derinlemesine bir bakış sunulması hem de uygulayıcılar ve politika yapıcılar için bilimsel temelli öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacı, turist rehberliği mesleğinde karşılaşılan meslek hastalıkları konusunu bilimsel literatür kapsamında değerlendirmek ve bu alandaki araştırma eğilimlerini bibliyometrik bir perspektifle incelemektir. Çalışmada; yayın türleri, yıllara göre dağılım, yazar, indeks, kelime analizleri ve yıl gibi kriterler aracılığıyla konunun bilimsel gelişim seyri ortaya konulacaktır. Böylece, hem meslek hastalıkları

konusunda farkındalık artırılması hem de gelecekte yapılacak araştırmalara yön verilmesi hedeflenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Meslek Hastalığı Kavramı

Meslek hastalığı, bireyin çalışma yaşamı süresince maruz kaldığı zararlı etmenler sonucu, işin niteliğiyle doğrudan ilişkili olarak gelişen hastalıkları ifade eder. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (International Labour Organization [ILO], 2022) göre meslek hastalıkları, belirli bir mesleğe özgü risk faktörlerinden kaynaklanan ve uzun süreli maruziyet sonucu ortaya çıkan, önlenabilir sağlık sorunlarıdır. Bu hastalıklar genellikle sinsi ilerleyiş gösterir, zamanla kronik hale gelir ve çoğunlukla geç teşhis edilir. Maruziyetin süresi, şiddeti ve bireyin fizyolojik özellikleri gibi etkenler, meslek hastalığının ortaya çıkış sürecinde belirleyici rol oynar (Schulte vd., 2020).

Meslek hastalıkları; kimyasal, fiziksel, biyolojik, ergonomik ve psikososyal risk faktörlerine bağlı olarak gelişebilir. Kimyasal etkenlere örnek olarak toksik gazlar, ağır metaller veya çözücüler gösterilirken, fiziksel etkenler arasında gürültü, titreşim, radyasyon ve aşırı sıcak-soğuk koşullar yer alır. Biyolojik etkenler genellikle mikroorganizmalardan (virüsler, bakteriler, mantarlar) kaynaklanır. Ergonomik faktörler; tekrarlayan hareketler, uygun olmayan çalışma postürleri ve aşırı yük taşıma gibi unsurları kapsarken, psikososyal riskler ise iş stresi, mobbing, iş yükü ve düşük iş kontrolü gibi çalışma ortamındaki duygusal ve sosyal stresörleri içerir (ÇSGB, 2023b; WHO, 2021). Meslek hastalıkları; solunum yolu hastalıkları (örneğin pnömokonyoz), kas-iskelet sistemi hastalıkları (örneğin bel fıtığı, boyun düzleşmesi), işitme kaybı, dermatolojik rahatsızlıklar, mesleki astım, infertilite, bazı kanser türleri ve ruhsal bozukluklar gibi çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır (Burdorf, 2021). Bu hastalıklar yalnızca bireyin fiziksel sağlığını değil, aynı zamanda iş verimliliğini, yaşam kalitesini ve sosyal yaşamını da olumsuz etkileyebilir. Dahası, meslek hastalıkları nedeniyle yaşanan iş gücü kayıpları ve sağlık harcamaları, ulusal ekonomilere de ciddi yük getirmektedir (Takala vd., 2019; Mutlu ve Balıkoğlu, 2025).

Türkiye'de meslek hastalıkları, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na bağlı olarak tanımlanmakta ve Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından belirlenen resmi liste doğrultusunda tespit edilmektedir. Ancak uygulamada tanı koyma, bildirimin yapılması ve yasal hakların kullanılabilmesi gibi süreçlerde çeşitli bürokratik ve pratik zorluklar yaşandığı bilinmektedir (Çalışkan, 2020). Özellikle hizmet sektöründeki çalışanlar –örneğin sağlık personeli, öğretmenler, çağrı merkezi çalışanları ve turist rehberleri gibi meslek grupları– uzun süreli psikososyal ve ergonomik risklerle karşı karşıya kalmalarına rağmen, meslek hastalığı tanısı alma konusunda sınırlı imkânlarla sahiptir (Li vd., 2024).

Meslek hastalıklarının önlenmesi hem bireysel hem de kurumsal düzeyde bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılar. Etkili bir iş sağlığı yönetimi; risk değerlendirmesi, periyodik sağlık taramaları, çalışan eğitimi, işyeri tasarımı ve mevzuat denetimleri ile desteklenmelidir (Geldart vd., 2010). Ayrıca, meslek hastalıklarının bilimsel olarak izlenmesi ve doğru şekilde raporlanması hem önleyici politikaların geliştirilmesinde hem de çalışma yaşamının sürdürülebilirliğinde kritik rol oynamaktadır.

Turist Rehberliğinde Meslek Hastalığı Kavramı

Turist rehberliği, doğrudan insan etkileşimine dayalı, yüksek tempolu, fiziksel olarak hareketli ve psikolojik olarak yorucu bir meslek grubudur (Demirtaş ve Yıldız, 2021; Chen ve Chang, 2020). Bu yönüyle, rehberlik faaliyeti yalnızca turistik bilgi aktarımıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda lojistik yönetimi, kriz çözme, sosyal uyum sağlama ve çoklu görev yürütme gibi birçok karmaşık süreci içinde barındıran çok boyutlu bir iştir (Ap ve Wong, 2001; Black & King, 2002). Bu çok yönlü mesleki faaliyet alanı, rehberleri hem fiziksel hem de psikososyal açıdan çeşitli sağlık risklerine maruz bırakmaktadır. Bu bağlamda turist rehberliğinde meslek hastalıkları, rehberlerin mesleki ortamda düzenli olarak karşılaştığı risk faktörlerinin doğrudan sonucu olarak değerlendirilen, genellikle uzun vadeli ve kronik nitelikli sağlık sorunlarını ifade eder (Ünal ve Demirkol, 2023; Ulusoy vd., 2024).

Fiziksel anlamda turist rehberlerinin sürekli ayakta durmaları, uzun mesafeler yürümeleri, ağır valiz taşıma gibi eylemleri sık tekrarlamaları; kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına, bel ve boyun fıtıklarına ve aşırı yorgunluk sendromlarına neden olabilmektedir (Gürsoy ve Kim, 2018). Özellikle kent içi yürüyüş turları, dağ yürüyüşleri ya da uzun süreli otobüs yolculukları sırasında ergonomik olmayan duruşlar ve düzensiz dinlenme süreleri, bu riskleri artırmaktadır (TÜRSAB, 2023). Ayrıca mevsimsel şartlara (sıcak, soğuk, nem, rüzgâr) doğrudan maruz kalınması; solunum yolu enfeksiyonları, güneş çarpması ve ısıya bağlı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Gürsoy ve Kim, 2018).

Psikososyal açıdan, turist rehberleri yoğunlukla kültürel farklılıklar, müşteri şikayetleri, beklenmedik krizler (kaza, kaybolma, hastalık vb.) ve zaman baskısı gibi stres kaynaklarıyla başa çıkmak zorundadır (Kaya ve Karagöz, 2022). Güler ve Bilgin (2020), turist rehberlerinin sürekli iletişim hâlinde olmalarının, yoğun duygusal emek harcamalarının ve empatik davranma zorunluluklarının tükenmişlik, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunlara zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Ayrıca, düzensiz çalışma saatleri, seyahat yoğunluğu ve aile yaşamı ile mesleki yaşam arasındaki dengenin kurulamaması da psikososyal baskıyı artırmaktadır (Wong ve Wang, 2009; Li vd., 2024).

Bir diğer önemli husus ise turist rehberlerinin sıklıkla maruz kaldıkları ses kirliliği ve hava kirliliği

gibi çevresel faktörlerin, özellikle işitme kayıpları, kronik farenjit ve solunum problemleri gibi meslek hastalıklarının oluşumuna katkı sağlamasıdır (Ünal ve Demirkol, 2023). Örneğin, yüksek sesle konuşma gerekliliği, gürültülü ortamlarda sesini duyurma çabası gibi etmenler, ses tellerinde nodül oluşumu ya da kronik larenjit gibi bozukluklara yol açabilmektedir (Çakmak ve Akgün, 2016; Özdemir ve Güler, 2020).

Turist rehberliği, çoğunlukla sezonluk ve esnek çalışma koşullarına sahip bir meslektir. Bu durum, meslek hastalıklarının tanınmasını ve raporlanmasını zorlaştırmakta; birçok rehber, karşılaştığı sağlık sorunlarını geçici ve mesleğin doğal parçası olarak görerek tıbbi destek arayışına girmemektedir (Erkal, 2021). Öte yandan, mevcut mevzuatta rehberlik mesleğine özel meslek hastalıkları listesi yer almamakta; genel meslek hastalıkları sınıflandırmasında rehberlerin maruz kaldığı özgül risk faktörleri yeterince dikkate alınmamaktadır (ÇSGB, 2023a).

Bu bağlamda, turist rehberliğine özgü meslek hastalıklarının sistematik biçimde tanımlanması, izlenmesi ve önlenmesine yönelik kapsamlı bir iş sağlığı stratejisine ihtiyaç duyulmaktadır. Sektörel örgütlerin, sendikaların, akademik çevrelerin ve kamu otoritelerinin iş birliği içinde çalışması, bu alandaki farkındalığı artırmanın ve sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirmenin önemli adımları olacaktır. Ayrıca, turist rehberliği eğitim programlarında iş sağlığı ve güvenliği konularına daha fazla yer verilmesi hem bireysel farkındalığı artıracak hem de mesleki sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır.

YÖNTEM

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz; belirli bir araştırma alanında yayımlanan akademik çalışmaların sayısal veriler aracılığıyla değerlendirilmesini sağlayan sistematik bir yöntemdir (Donthu, vd., 2021; Zupic, ve Čater, 2015). Bibliyometrik analiz sayesinde bilimsel açıdan yararlanılan iletişim araçlarında yayınlanan benzer konulu çalışmaların karşılaştırılması konunun süreç içerisindeki gelişimini görmeye ve konunun önemini kavramaya yardımcı olmaktadır (Ulu ve Akdağ, 2015; Güneş vd., 2022; Zupic, ve Čater, 2015). Bu yöntem sayesinde; konuya ilişkin alan yazının gelişmesi, konu hakkında yazılmış olan makalelerin özelliklerinin saptanması ve turist rehberliği meslek hastalığı konusunun öneminin yeniden vurgulanması amaçlanmıştır. Çalışmada WoS, Scopus, TRDizin ve Google Akademik üzerinden “turist rehberliği, meslek hastalıkları” ve “tour guide, occupational disease” kavramlarını içeren makaleler incelenmiştir. Veriler 20.02.2025 ve 28.03.2025 tarihleri arasında toplanmıştır.

Çalışma turist rehberliği meslek hastalıkları ve tour guide, occupational disease kelimeleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın evreni ulusal ve uluslararası alan yazında yayınlanmış makalelerdir.

Bu kapsamda yapılan incelemeler sonucu 20 adet makaleye ulaşılmıştır. Ancak 3 adet çalışma araştırma kapsamına girmediği için çıkarılmış ve 17 veri ile devam edilmiştir. Çalışmaların yapıldığı tarih aralığı, yazar sayısı, yöntem, veri toplama tekniği, elde edilen veri seti, çalışmanın kapsamı ve veri tabanı bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

BULGULAR

Tablo 1: Bibliyometrik Analiz Sonuçları

		f	%			f	%
Yöntem	Nicel	7	41,2	Veri Toplama Tekniği	Anket	7	47,2
	Nitel	7	41,2		Karma yöntem	5	29,4
	Karma	3	17,6		Doküman Analizi	4	23,5
	Total	17	100,0		Total	17	100,0
Veri Seti	Rehber	9	52,9	Yazar Sayısı	1 yazar	3	17,6
	Turist	3	17,6		2 yazar	9	52,9
	İkincil veri	5	29,4		3 ve daha fazlası	5	29,4
	Total	17	100,0		Total	17	100,0
Yayın Yılı	2024-2025	4	23,5	İndeks	SSCI	7	41,2
	2020-2023	10	58,8		TR Dizin	6	35,3
	2019 ve daha eski	3	17,6		Diğer	4	23,5
	Total	17	100,0		Total	17	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi turist rehberliği meslek hastalıkları konulu çalışmaların büyük çoğunluğunun (%58,8) 2020 – 2023 yılları arasında yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun neticesinde; son yıllarda turist rehberliği meslek hastalığı konusuna olan ilginin arttığı söylenebilir. Turist rehberliği meslek hastalığı konulu yayınların yazar sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Turist rehberliği meslek hastalığı araştırmalarında kullanılan yöntemlerde nicel ve nitel yöntemin eşit olduğu (%41,2) sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmacıların nicel ve nitel araştırma yöntemlerine eşit oranda ilgi gösterdiği söylenebilir. Turist rehberliği meslek hastalığı çalışmalarının veri toplama tekniğine göre dağılımları incelendiğinde, araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilen veri toplama tekniğinin anket tekniği (%47,2) olduğu görülmektedir. Turist rehberliği meslek hastalığı konulu çalışmaların veri setlerinin üç farklı evrene bölündüğünü görmekteyiz. Araştırmacılar tarafından turist rehberlerinin meslek etiği konusunun sıklıkla rehberlerin (%52,9) bakış açısı ile ele alındığını söylemek mümkündür. Turist rehberliği meslek hastalığı alanında yapılmış çalışmaların %41,2’sinin SSCI indeksli makale olduğu, %35,3’ünün de TR Dizin indeksli

Şekil 1: Kelime Bulutu

Şekil 1 incelendiğinde en çok tekrarlanan kelimenin “depresyon” olduğu, bu kelimeyi takiben “omurga problemleri”, “kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları”, “Yorgunluk ve stres”, “Stres yönetimi” kavramları gelmektedir. En çok tekrarlanan kelimenin “depresyon” olmasını tur rehberlerinin yaşamış olduğu psikolojik sorunlarının ne denli önemli olduğunun göstergesidir denilebilir. “omurga problemleri” ve “kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları”, kelimeleri özellikle rehberlerin yaşadığı fiziksel problemlere dikkat çekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, turist rehberliğinde meslek hastalıklarına ilişkin bilimsel literatürün bibliyometrik yöntemle analiz edilmesi, alandaki araştırma eğilimlerinin belirlenmesini ve bu konudaki bilgi birikiminin değerlendirilmesini sağlamıştır. Elde edilen bulgular, meslek hastalıkları ile turist rehberliği arasındaki ilişkinin özellikle son on yılda artan bir şekilde araştırma konusu haline geldiğini göstermektedir. Ancak, bu artış nicel bir büyümeye işaret etse de içerik açısından derinlikli ve uygulamaya dönük çalışmaların sayıca yetersiz olduğu dikkat çekmektedir.

Analiz sonuçlarına göre, en fazla katkı sağlayan yazarların çoğunlukla iş sağlığı, turizm sosyolojisi ve ergonomi disiplinlerinden geldiği; ancak disiplinler arası iş birliklerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, turist rehberliğine özgü mesleki sağlık risklerinin bütüncül olarak ele alınmasını zorlaştırmakta ve çalışmalarda genellikle tek yönlü bakış açılarına neden olmaktadır (Donthu vd., 2021). Ayrıca, rehberlerin karşılaştığı sağlık sorunlarının büyük ölçüde psikososyal boyutlarda

yoğunlaştığı; buna karşın söz konusu boyutun genellikle nitel çalışmalarla sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Ülkeler bazında yapılan dağılım incelendiğinde, Türkiye'nin bu alanda önemli bir üretim merkezine sahip olduğu, ancak uluslararası literatürde görünürlüğüne sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, dil bariyeri, uluslararası endekslerde yer almama ve veri tabanı erişim sorunları gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Buna ek olarak, çalışmalarda meslek hastalıklarının önlenmesine yönelik politikalar, düzenlemeler ve iyi uygulama örneklerine sınırlı yer verildiği dikkat çekmektedir. Oysaki, meslek hastalıklarının yalnızca tanımlanması değil, aynı zamanda bu hastalıkların önlenmesi ve yönetilmesine ilişkin stratejilerin geliştirilmesi de literatür açısından önem arz etmektedir (Schulte vd., 2020).

Elde edilen bulgular, turist rehberliği mesleğinde sağlık odaklı araştırmaların artırılması, interdisipliner iş birliklerinin teşvik edilmesi ve özellikle saha temelli uygulamalı çalışmaların yaygınlaştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, sektörel paydaşlar, sendikalar ve ilgili bakanlıkların veri üretme ve paylaşma süreçlerine daha aktif biçimde katılımı, bilimsel araştırmaların kalitesine doğrudan katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, turist rehberliği mesleğinde karşılaşılan meslek hastalıklarına ilişkin akademik literatürü bibliyometrik yöntemle inceleyerek, alandaki mevcut eğilimleri, boşlukları ve gelişim alanlarını ortaya koymuştur. Sonuçlar, turist rehberlerinin iş sağlığı açısından çok yönlü risklere maruz kaldığını; ancak bu risklerin akademik düzeyde yeterince kapsamlı ve sistematik biçimde ele alınmadığını göstermektedir.

Bibliyometrik veriler, özellikle son dönemde artan araştırma ilgisine rağmen, nitelikli ve uygulamaya dönük çalışmaların yetersiz olduğunu ve konunun genellikle sınırlı örneklem gruplarıyla çalışıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca, disiplinler arası iş birliğinin eksikliği, araştırmaların kapsamını daraltmakta ve elde edilen sonuçların genellenebilirliğini sınırlamaktadır.

Gelecek araştırmalar, turist rehberliği meslek hastalıklarının daha iyi anlaşılması ve önlenmesi için büyük bir önem taşımaktadır. İlk olarak, mevcut literatürde tespit edilen bilgi eksikliklerinin giderilmesi için daha geniş kapsamlı epidemiyolojik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar, turist rehberlerinin sağlık durumlarına özel olarak odaklanarak, meslek hastalıklarının yaygınlığını, nedenlerini ve etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemelidir. Ayrıca, özellikle ergonomik ve psikolojik yönden rehberlerin yaşadığı zorlukların daha iyi tanımlanması amacıyla, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak bireysel deneyimlerin derinlemesine analizi yapılmalıdır. Bunun yanı sıra, meslek hastalıklarının önlenmesi için etkili stratejilerin geliştirilmesi amacıyla, farklı meslek gruplarından elde edilen verilerle karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Bu tür çalışmalar, farklı

ülkelerdeki uygulamaların etkisini inceleyerek, en iyi uygulamaların rehberlik eğitime entegrasyonu için gerekli önerileri sunabilir. Turist rehberleri için düzenlenecek sağlık ve ergonomi üzerine eğitim programlarının etkinliğini değerlendiren araştırmalara yönelmek önemlidir. Bu tür araştırmalar, rehberlerin meslek hayatları boyunca karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmalarında ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri edinmelerine yardımcı olabilir. Böylece, turist rehberliğinin sağlığını korumaya yönelik kapsamlı bir çerçeve oluşturulması sağlanabilir. Son olarak, uluslararası düzeydeki iş birlikleri teşvik edilerek, turist rehberliği alanında standartların belirlenmesi ve uygulanması üzerine çalışmalar yapılabilir. Bu durum, meslek hastalıklarının önlenmesi ve rehabilitasyonu üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Sonuç olarak, turist rehberlerinin mesleki sağlığını önceleyen, sürdürülebilir, katılımcı ve bilimsel temellere dayalı çalışmalar hem bireysel sağlık hem de turizm hizmet kalitesi açısından stratejik önemdedir.

Araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışma yalnızca İngilizce ve Türkçe dillerindeki çalışmaları incelemiştir. Araştırma konusu oldukça spesifik olduğu için yalnızca içinde turist rehberliği meslek hastalıkları ve tour guide, occupational disease kavramlarının bir arada bulunduğu çalışmalar veri setine dahil edilmiştir. Ayrıca konu nispeten yeni çalışılmaya başlanan bir konu olduğu için de veri setinde nispeten az çalışma olması da bir diğer sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Ap, J., & Wong, K. K. F. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22(5), 551–563. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00013-9](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00013-9)
- Black, R., & King, B. (2002). Human resource management and workforce development in the tourism sector. *Current Issues in Tourism*, 5(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/13683500208667902>
- Burdorf, A. (2021). Occupational disease burden and prevention. *Occupational and Environmental Medicine*, 78(2), 77–78. <https://doi.org/10.1136/oemed-2020-106819>
- Chang, J. C. (2010). Tour guides' emotional labor and its impacts on tourists' satisfaction. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 34(1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/1096348009349815>
- Chen, J., & Chang, T. C. (2020). Touring as labour: Mobilities and reconsideration of tour guiding in everyday life. *Tourism Geographies*, 22(4-5), 813–831.
- Chen, M.-H., & Gursoy, D. (2007). Preparing for pandemics: An analysis of workforce preparedness and attitudes toward health safety practices in the tourism industry. *Journal of Travel Research*, 46(2), 206–216. <https://doi.org/10.1177/0047287507303983>
- Çakmak, E., & Akgün, A. E. (2016). Rehberlik mesleğinde karşılaşılan sağlık sorunları: Ses bozuklukları üzerine bir değerlendirme. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 101–115.
- Çalışkan, G., & Korkmaz, S. (2020). Turist rehberlerinde tükenmişlik sendromu ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(2), 134–147.
- Çalışkan, M. (2020). Türkiye’de meslek hastalıkları tanı ve bildirim süreçlerinin analizi. *Çalışma ve Toplum*, 66(4), 1545–1568.
- ÇSGB (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2023a). *Meslek hastalıkları bilgi rehberi*.

ÇSGB (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2023b). *Meslek hastalıkları tanı rehberi*. <https://www.csgeb.gov.tr> Erişim Tarihi: 25.03.2025

Demirtaş, H., & Yıldız, B. (2021). Turist rehberlerinde stres düzeyi ve tükenmişlik sendromu: Bir alan araştırması. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 301–318.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

Erkal, M. (2021). Turist rehberlerinin iş sağlığı ve güvenliği bağlamında yaşadığı sorunlar: Nitel bir inceleme. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 5(1), 78–94.

Erkol Bayram, G. (2019). Turist rehberlerinde duygusal zekâ, motivasyon, performans ilişkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(2), 43-59.

Geldart, S., Shannon, H. S., Lohfeld, L., & Ostry, A. (2010). Organizational practices and workplace health and safety: A cross-sectional study in manufacturing companies. *Safety Science*, 48(5), 562–569. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2010.01.003>

Gökdemir, A. (2018). Turist rehberlerinin çalışma koşulları ve yaşadıkları sorunlar: İstanbul örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 215–232.

Güler, M., & Bilgin, S. (2020). Turist rehberlerinin psikososyal risk algısı ve mesleki tükenmişlik ilişkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 119–134.

Güneş, S. G., Gündoğdu, K. & Aksu, H. S. (2022) Ulakbim tarafından taranan ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış gönüllü turizm konulu makalelerin bibliyometrik analizi. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 5(1), 1-15.

Gürsoy, D., & Kim, H. J. (2018). The work-life balance of tour guides: Antecedents and consequences. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(6), 731–751. <https://doi.org/10.1080/19368623.2018.1440247>

International Labour Organization. (2022). *List of occupational diseases (revised 2010)*. <https://ilo.org> Erişim Tarihi: 25.03.2025

İlhan, İ., Çiçekli Ayyıldız, S. & Eren, A. S. (2023). Turist rehberliği meslek etiği konulu ulusal makale ve tezlerin bibliyometrik analizi, *Turist Rehberliği Dergisi*, 6(1), 1-11.

Kaya, D., & Karagöz, A. (2022). Hizmet sektöründe psikososyal risk faktörleri: Turist rehberliği örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(3), 112–129.

Li, Y., Yu, Q., Zou, Y., Zhang, J., & Liao, J. (2024). From work resources to safety performance: tour guides' job burnout and personality profiles matter. *Current Issues in Tourism*, 1-17.

Mutlu, H. U., & Balıkoğlu, (2025), A. Examining the relationship between presenteeism, professional commitment, and the intention to leave the profession among tour guides. *Journal of Tourism Leisure and Hospitality*, 6(2), 135-156.

Özdemir, M., & Güler, A. (2020). Turist rehberliğinde ses sağlığı sorunları: Mesleki riskler ve çözüm önerileri. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 87–99.

Schulte, P. A., Pandalai, S., Wulsin, V., & Chun, H. (2020). Interaction of occupational and non-occupational risk factors for chronic diseases: A review. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 62(3), 245–256. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000001810>

Takala, J., Hamalainen, P., Saarela, K. L., Yun, L. Y., Manickam, K., Jin, T. W., ... Lin, G. S. (2019). Global estimates of the burden of injury and illness at work in 2017. *Journal of Occupational and Environmental Hygiene*, 16(4), 284–289. <https://doi.org/10.1080/15459624.2018.1528034>

TÜRSAB. (2023). *Turist rehberlerinin çalışma koşulları raporu*. <https://tursab.org.tr> Erişim Tarihi: 25.03.2025

Ulu, S. & Akdağ, M. (2015). Yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk Dergisi Örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.

Ulusoy, H., Balıkoğlu, A., Akgül, O., & Köroğlu, Ö. (2024). Turist rehberlerinin karşılaştıkları iş kazaları ve

Journal of Management, Tourism and Foresight, 2025, 2(1)
meslek hastalıkları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 338-355.

Ünal, A., & Demirkol, ř. (2023). Profesyonel Turist Rehberlerinin İş Sağlığı Güvenliğı Sorunları ve Mesleki Yükümlölükleri. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(8), 1066-1079.

Wong, J. Y., & Wang, C. J. (2009). Emotional labor of the tour leaders: An exploratory study. *Tourism Management*, 30(2), 249-259. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.06.001>

World Health Organization. (2021). *Occupational health: A manual for primary health care workers*. <https://www.who.int> Erişim Tarihi: 25.03.2025

Yıldız, A. N. (2016). Meslek hastalıkları: Kavramsal çerçeve ve Türkiye örneğı. *Çalışma ve Toplum*, 4(51), 1823-1852.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞIN SAĞLIK TURİZMİNDEKİ ROLÜ *THE ROLE OF GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR IN HEALTH TOURISM*

Nazlıcan SARIKAYA

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Öğrencisi

nazlican.sarikaya1@gmail.com Orcid: 0009-0009-3585-611X

ÖZET

Son yıllarda sürdürülebilirlik, sağlık sektörünün stratejik gündem maddelerinden biri hâline gelmiş; bu bağlamda yeşil örgütsel davranış (YÖD), çevresel sorumluluk ve kurumsal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik bir yapı taşı olarak öne çıkmıştır. Bu çalışma, hızla büyüyen ve dinamik yapısı ile dikkat çeken sağlık turizmi alanında, sağlık çalışanlarının yeşil örgütsel davranış algılarını, bu davranışların uygulamadaki yansımalarını ve kurumlar üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

Çalışmada, çalışan algısının, örgütsel iklimin ve liderlik desteğinin, çevresel sürdürülebilirliğe yönelik gönüllü katılım üzerindeki belirleyici rolü ampirik veriler ışığında analiz edilmektedir. Dijital kayıt sistemlerinden enerji verimliliğine, atık yönetiminden yeşil ulaşım teşviklerine kadar çeşitli uygulamaların sağlık turizmi sektörü üzerindeki doğrudan etkileri tablo ve şekillerle desteklenerek ortaya konmuştur. Türkiye özelinde geliştirilen yeşil hastane politikaları ve uygulamaları, çevreci yönetim anlayışının uluslararası hasta tercihleri ve rekabet avantajı üzerindeki somut etkilerini göstermektedir.

Sonuç olarak, yeşil örgütsel davranışların sadece çevresel koruma ve sürdürülebilirlik hedefleriyle sınırlı kalmayıp; aynı zamanda sağlık turizmi sektöründe rekabet gücü, marka değeri ve hasta memnuniyeti gibi kritik performans göstergeleri üzerinde kalıcı ve olumlu etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, sağlık kurumlarının çevresel duyarlılığı içselleştirmesi, hem sektörün geleceği hem de küresel sağlık turizmi rekabetinde sürdürülebilir başarı için elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Örgütsel Davranış, Sağlık Turizmi, Sürdürülebilirlik, Çalışan Algısı, Yeşil Stratejiler, Çevre Duyarlılığı

ABSTRACT

In recent years, sustainability has become a strategic priority in the healthcare sector, with green organizational behavior (GOB) emerging as a fundamental pillar for achieving environmental responsibility and corporate sustainability goals. This study comprehensively examines healthcare workers' perceptions of green organizational behavior, its practical applications, and impacts within the rapidly growing and dynamic field of health tourism.

The study further analyzes the pivotal role of employee perception, organizational climate, and leadership support on voluntary participation in environmental sustainability initiatives. Data presented through tables and figures illustrate the direct effects of various implementations—from digital record systems to energy efficiency, waste management, and green transportation incentives—on the health tourism sector. Policies and green hospital practices developed specifically in Turkey provide concrete evidence of how environmentally friendly management approaches influence international patient preferences and competitive advantage.

In conclusion, green organizational behaviors are emphasized not only as environmental protection measures but also as critical drivers of lasting value in health tourism, affecting competitiveness, brand equity, and patient satisfaction. The internalization of environmental awareness by healthcare institutions is thus essential for the sector's future and sustainable success in the global health tourism market.

Keywords: Green Organizational Behavior, Health Tourism, Sustainability, Employee Perception, Green Strategies, Environmental Awareness

GİRİŞ

Son yıllarda çevresel sürdürülebilirlik kavramı, yalnızca çevre bilimleri veya enerji sektörü ile sınırlı kalmayıp, sağlık hizmetlerinden turizme kadar pek çok farklı alanda temel bir yönetim paradigması olarak benimsenmiştir. Özellikle sağlık sektörü, yüksek enerji tüketimi, yoğun kimyasal kullanım ve atık üretimi gibi nedenlerle çevresel açıdan en riskli sektörlerden biri olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2022). Bu durum, sağlık kurumlarının çevreye duyarlı yönetim anlayışlarını kurum kültürüne entegre etmelerini zorunlu kılmakta; böylece hem operasyonel verimlilik artırılmakta hem de etik ve sosyal sorumluluklar yerine getirilmektedir.

Yeşil örgütsel davranış (YÖD), bireylerin ve kurumların çevresel sürdürülebilirliği destekleyen tutum ve davranışlarını kapsayan kapsamlı bir kavram olarak ortaya çıkmış ve günümüzde sağlık sektöründeki dönüşüm süreçlerinde stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır (Ones & Dilchert, 2012; Boiral, 2009). YÖD, çalışanların kurumsal politikalara bağlı olarak gerçekleştirdiği zorunlu davranışlar ile bireysel inisiyatif ve gönüllülük esasına dayanan davranışları içermekte; bu davranışlar, çalışan farkındalığı, liderlik yaklaşımları ve örgütsel iklim gibi faktörlerle doğrudan şekillenmektedir. Özellikle gönüllü yeşil davranışların, örgüt kültüründe dönüşümü tetikleyici ve kalıcı kılan etkisi literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Kim et al., 2021).

Bu kapsamda, sağlık turizmi sektörü de sürdürülebilirlik dönüşümünün önemli bir arenası olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası hastaların sınır ötesi tedavi seyahatlerinde, yalnızca tıbbi hizmet kalitesi değil, aynı zamanda hizmet sunulan sağlık kurumlarının çevresel ve sosyal duyarlılıkları tercih kriterleri arasında giderek daha fazla yer almaktadır (Han et al., 2011; Jiang et al., 2016). Dolayısıyla, sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurumların yeşil stratejiler benimsemesi, hasta memnuniyeti ve uluslararası rekabette sürdürülebilir avantaj sağlamaktadır.

Türkiye özelinde, Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü Yeşil Hastane Rehberi uygulaması, sürdürülebilir sağlık hizmetlerinin kurumsallaşmasına yönelik önemli bir politika aracı olarak dikkat çekmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Bu bağlamda, çevreci uygulamaların hem yerel düzeyde hem de uluslararası hasta tercihlerini şekillendiren stratejik faktörler olarak giderek daha fazla önem kazandığı görülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeşil Örgütsel Davranış

Yeşil örgütsel davranış, çalışanların sergiledikleri çevreye duyarlı ve bu konuda farkındalık gösterdiği davranışlardır (Erbaşı ve Özalp, 2016, s.298). Yeşil örgütsel davranış, çalışanların ve yöneticilerin çevresel sürdürülebilirliği destekleyen tutum ve davranışları benimsemelerini ifade eder (Ones & Dilchert, 2012). Bu davranışlar gönüllü veya zorunlu olabilir. Gönüllü yeşil davranışlar, bireylerin çevreye katkı sağlayacak şekilde kendi inisiyatifleriyle gerçekleştirdikleri eylemleri;

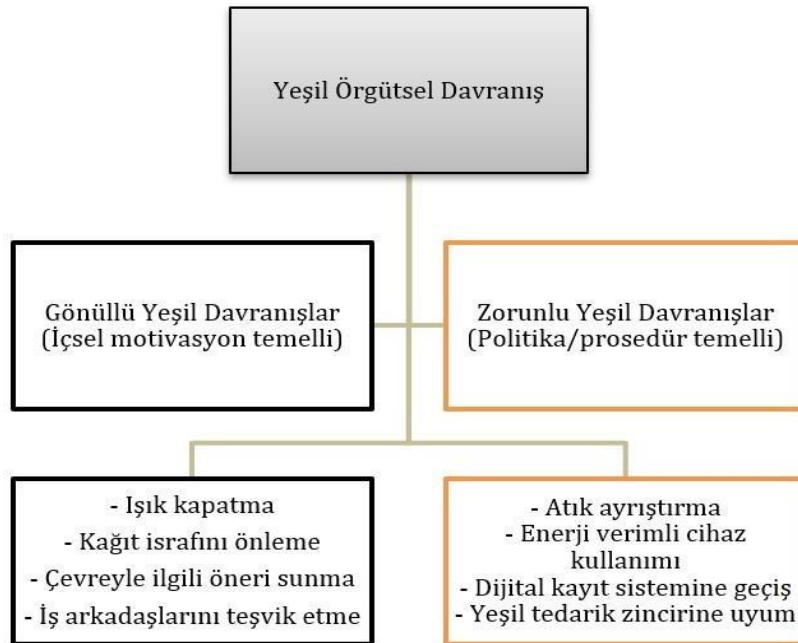
zorunlu yeşil davranışlar ise kurum politikaları ve prosedürleri gereği yerine getirilen faaliyetleri kapsamaktadır (Boiral, 2009).

Güncel literatürde yeşil örgütsel davranış, örgütsel vatandaşlık davranışlarının çevresel boyutu olarak da değerlendirilmektedir (Daily et al., 2009). Özellikle gönüllü davranışlar, çalışanların çevresel değerlere içten bağlılıklarını yansıtmakta ve kurumsal kültürün yeşil dönüşümünde itici güç oluşturmaktadır (Kim et al., 2022). Öte yandan zorunlu yeşil davranışlar, iş tanımlarına ve resmi prosedürlere bağlı olarak gerçekleştirilmekte olup genellikle yönetsel denetimle ilişkilidir. Bu algı çevreye duyarlı davranışı adeta bir toplumun rutini haline getiren, toplumsal bir görev kabul ettiren bir bakış açısıdır (Karaca, 2013, s.100).

Yeşil örgütsel davranışın kurumsal sürdürülebilirlik stratejileriyle olan bağlantısı, özellikle son yıllarda çevre performansının kurumların itibarına ve rekabet avantajına olan etkisinin anlaşılmasıyla daha fazla önem kazanmıştır (Robertson & Barling, 2013). Çalışanların çevresel inisiyatiflere katılım düzeyleri, örgüt içinde uygulanan iklimin niteliğine göre değişmekte ve bu davranışların kalıcı hâle gelmesi, çevreci bir liderlik anlayışıyla desteklenmektedir.

Literatürde bu tür davranışların sadece çevresel sorumlulukla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda çalışanların iş doyumu, örgütsel bağlılık ve aidiyet hissi üzerinde de olumlu etkiler yarattığı belirtilmektedir (Norton et al., 2014). Ayrıca gönüllü yeşil davranışlar, çalışanların bireysel değer sistemleri ile kurumsal çevre politikaları arasında bir uyum olduğu durumlarda daha sık ortaya çıkmakta, bu da örgütsel bağlılık düzeyini artırmaktadır.

Aşağıda, bu iki davranış biçiminin karşılaştırmalı olarak görselleştirildiği bir şekil yer almaktadır.

Şekil 1. Gönüllü ve Zorunlu Yeşil Örgütsel Davranışların Karşılaştırılması

Kaynak: Boiral (2009); Daily et al. (2009); Kim, Kim & Choi (2021).

Dolayısıyla, yeşil örgütsel davranış yalnızca çevreci bir refleks değil, aynı zamanda örgütsel başarı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve etik sorumluluk çerçevesinde değerlendirilen çok yönlü bir kavram hâline gelmiştir. Sağlık turizminin rekabetçi yapısında yeşil örgütsel davranış, hem kurumun uluslararası alanda tercih edilebilirliğini artırmakta hem de toplumsal sorumluluk anlayışına katkı sunmaktadır. Turizm işi yapan yerlerde yeşil davranış algısı ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya katılanların çoğu çevre dostu uygulamalara özen gösteren işletmeleri tercih ettiği görülmüştür (Mensah, 2004, s.1).

Sağlık kurumları özelinde değerlendirildiğinde ise, yeşil davranışların hasta güvenliği, atık yönetimi ve enerji kullanımı gibi çok boyutlu etkileri bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sağlık çalışanlarının sergilediği yeşil örgütsel davranışların hem mikro (bireysel tutumlar) hem de makro (kurumsal çevresel performans) düzeyde sonuçları olduğu söylenebilir.

Yeşil örgütsel davranış, çevreye duyarlı kurumsal kültürün çalışanlar üzerindeki etkisinin anlaşılması açısından önemli bir göstergedir. Yeşil örgütsel davranış sadece bireysel davranışları değil, aynı zamanda sistemsel yaklaşımı da içerir. Literatürde, bu tür davranışların yaygınlaşmasının kurumsal sosyal sorumluluk stratejileriyle doğrudan ilişkili olduğu belirtilmektedir (Boiral, 2009; Daily et al., 2009). Yeşil davranışların örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla birlikte değerlendirilmesi, çalışanların gönüllü katılım motivasyonlarının da daha net analiz edilmesine imkân tanır.

Sağlık Turizmi Bağlamında Çevresel Duyarlılık

Sağlık turizmi, yalnızca ekonomik faydalarıyla değil, aynı zamanda çevresel etkileriyle de değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir alandır. Son yıllarda küresel çevre bilincinin artmasıyla birlikte, sağlık turizmi destinasyonlarının çevresel sürdürülebilirlik düzeyleri, uluslararası hastaların tercihlerini doğrudan etkilemeye başlamıştır (Wiernik vd., 2016: 1). Özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya gibi bölgelerdeki sağlık turistleri, yalnızca tıbbi hizmetlerin kalitesine değil, aynı zamanda hizmet aldıkları tesislerin çevresel etkilerine de dikkat etmektedirler (Connell, 2013).

Bu bağlamda, çevresel duyarlılığın sağlık turizmi sektöründe bir rekabet faktörü hâline geldiği gözlemlenmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki sağlık tesisleri, çevreye duyarlı altyapılar geliştirerek bu yönlerini marka imajlarına entegre etmektedirler. Örneğin; Almanya, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerdeki bazı özel hastaneler ve rehabilitasyon merkezleri, LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) ve Green Globe gibi uluslararası geçerliliğe sahip çevreci sertifikalara sahiptir ve bu belgeleri kurumsal tanıtım süreçlerinde aktif olarak kullanmaktadırlar (Jiang et al., 2016). Benzer şekilde, Tayland ve Hindistan gibi medikal turizmde öne çıkan ülkelerdeki bazı hastaneler, yağmur suyu geri kazanım sistemleri, güneş enerjisi panelleri, toksik olmayan

temizlik ürünleri ve düşük enerji tüketimli tıbbi cihazlar gibi uygulamalarla çevreci yaklaşımlarını hizmet süreçlerine entegre etmektedirler (Han et al., 2011; Lee et al., 2014).

Türkiye özelinde ise Sağlık Bakanlığı'nın sağlık turizmini geliştirme stratejileri içinde çevresel sürdürülebilirlik giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda "Yeşil Hastane" kavramı gündeme gelmiş ve çeşitli kamu ile özel hastaneler bu alanda pilot projeler başlatmıştır. İstanbul'daki bazı özel sağlık grupları, yeşil bina sertifikasyonu elde edebilmek için enerji verimliliği, doğal aydınlatma, atık geri dönüşümü ve çevre dostu yapı malzemeleri gibi kriterlere uygun projeler geliştirmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Antalya, İzmir ve Muğla gibi hem turizm hem sağlık altyapısı açısından gelişmiş illerde çevreci uygulamaların yaygınlaşması, Türkiye'nin sağlık turizminde sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır.

Dolayısıyla, çevresel duyarlılık hem hasta beklentilerini karşılamak hem de küresel çevre politikalarıyla uyumlu hareket etmek açısından sağlık turizmi kurumlarının göz ardı edemeyeceği bir unsur hâline gelmiştir. Gelecekte sağlık turistlerinin tercihlerini etkileyen temel faktörlerden biri, çevreye duyarlı hizmet anlayışı olacaktır.

Ayrıca çevresel duyarlılık, sadece fiziksel altyapı yatırımlarında değil; aynı zamanda hasta ile iletişim, temizlik hizmetleri, gıda tüketimi ve tıbbi atık yönetimi gibi mikro düzeydeki süreçlerde de kurumsal kaliteyi doğrudan etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle, çevreci yaklaşımın yalnızca görünür uygulamalarla sınırlı kalmaması, sistematik bir içselleştirme süreci ile desteklenmesi önerilmektedir. Bu kapsamda, sağlık turizmi hizmet sunumunda çalışanların çevresel farkındalıklarının artırılması, eğitim programları ve kurumsal kültür değişiklikleri ile desteklenmelidir (Zientara & Zamojska, 2018).

Çevresel duyarlılık aynı zamanda, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ve atıkların azaltılması gibi operasyonel süreçlere de yansımaktadır. Özellikle tıbbi atıkların uygun şekilde yönetilmesi, hem çevre sağlığı hem de uluslararası hasta güvenliği açısından kritik bir öneme sahiptir (WHO, 2022). Bu bağlamda, sağlık turizmi sektöründe faaliyet gösteren kurumların çevre dostu uygulamaları yaygınlaştırmaları, sadece çevresel yükümlülük değil, aynı zamanda hasta memnuniyeti ve kurumsal itibar açısından da stratejik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, çevresel duyarlılık, sağlık turizmi alanında sürdürülebilir bir rekabetçi avantaj yaratmanın temel bileşenlerinden biri olup, hem makro düzeyde politika yapıcılar tarafından desteklenmeli hem de mikro düzeyde tüm paydaşlar tarafından benimsenmelidir.

Sağlık Kurumlarında Yeşil Örgütsel Davranışın Uygulamaları

Sağlık kurumları yeşil davranışları kurumsal stratejilerine entegre ettiklerinde, çalışanların da bu yöndeki davranışları artmaktadır. Örneğin, geri dönüşüm uygulamaları, dijital kayıt sistemleri ile

kağıt tüketiminin azaltılması, enerji tasarruflu cihazların kullanılması, hastane ulaşımında bisiklet kullanımının teşvik edilmesi gibi uygulamalar hem kurumsal hem bireysel düzeyde çevresel katkılar sağlamaktadır (Daily, Bishop & Govindarajulu, 2009).

Günümüzde birçok sağlık kuruluşu, “yeşil hastane” konseptine uyum sağlamak amacıyla çevresel sürdürülebilirliği kurumsal hedefleri arasına almıştır. Bu hedef doğrultusunda enerji verimliliği, su tasarrufu, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ve atıkların azaltılması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır (World Health Organization [WHO], 2022). Özellikle büyük ölçekli hastanelerde sürdürülebilir bina tasarımları (örneğin; LEED sertifikalı yapılar), iç ortam hava kalitesini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda enerji tüketimini %30’a kadar azaltabilmektedir (U.S. Green Building Council, 2023).

Çalışan eğitimi de yeşil örgütsel davranışların yaygınlaşmasında belirleyici faktörlerden biridir. Yeşil davranış konusunda düzenlenen eğitim programları, çalışanların çevresel farkındalık düzeyini artırmakta ve günlük uygulamalara gönüllü olarak katılım sağlamalarına olanak tanımaktadır (Zientara & Zamojska, 2018). Örneğin, Polonya’da yapılan bir araştırmada, hastane çalışanlarının çevre dostu alışkanlıkları benimsemesinde periyodik farkındalık eğitimlerinin etkili olduğu belirlenmiştir.

Buna ek olarak, bazı hastaneler hasta odalarında sensörlü aydınlatmalar ve düşük akımlı musluklar kullanarak hem enerji hem de su tasarrufu sağlamaktadır. Bu tür teknolojik uygulamalar, hem maliyetleri azaltmakta hem de çevresel ayak izini küçültmektedir. Sağlık çalışanlarının bu süreçte katılımı, kurum içinde geliştirilen ödüllendirme sistemleriyle daha da motive edilebilmektedir.

Ayrıca, sürdürülebilir tıbbi atık yönetimi uygulamaları sağlık kurumlarında kritik bir rol oynamaktadır. Atıkların doğru ayrıştırılması, zararlı maddelerin uygun şekilde imha edilmesi ve atık hacminin minimize edilmesi, hem çevre sağlığı hem de çalışan ve hasta güvenliği açısından önemli katkılar sağlamaktadır (WHO, 2022). Bu bağlamda, sağlık çalışanlarının atık yönetimi konusundaki bilgi ve becerilerinin artırılması, kurumların yeşil davranış hedeflerine ulaşmasında kilit bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeşil örgütsel davranışın yaygınlaşması için ayrıca kurum kültürünün bu anlayışa göre şekillendirilmesi gerekmektedir. Çalışanların çevre dostu uygulamalara aktif katılımını teşvik eden liderlik tarzları, iletişim stratejileri ve karar alma süreçleri bu kültürün oluşturulmasında etkili olmaktadır (Kim et al., 2022). Bu yaklaşımlar, bireysel motivasyonun artmasını ve dolayısıyla örgütsel performansın olumlu yönde gelişmesini sağlamaktadır.

Son olarak, dijitalleşme ve teknoloji entegrasyonu sağlık kurumlarında çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarını güçlendirmektedir. Elektronik sağlık kayıtlarının kullanımı, uzaktan hasta izleme sistemleri ve enerji verimli tıbbi cihazlar, hem kaynak kullanımını optimize etmekte hem de çevresel

yükü azaltmaktadır. Bu gelişmeler, sağlık sektöründe yeşil örgütsel davranışın sadece bireysel değil, aynı zamanda sistematik ve yenilikçi bir dönüşümle mümkün olabileceğini göstermektedir (Lee et al., 2021).

Çalışan Algısının Önemi

Yeşil örgütsel davranışın kurumsal düzeyde benimsenmesinde, çalışan algısı önemli bir rol oynamaktadır. Çalışanları çevreye duyarlı bireyler olarak geliştirmek, bu alanda davranışlar sergilemelerine ön ayak olmak artık önemli bir sorun haline gelmiştir (Canto vd., 2012: 33). Çalışanlar, çevreye duyarlı bir örgüt iklimi algıladıklarında bu davranışlara daha gönüllü olarak katılmaktadırlar (Norton et al., 2014). Bu da çalışan bağlılığını, iş tatminini ve genel performansı olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Sağlık turizmi bağlamında bakıldığında, çalışanların yeşil örgüt iklimine yönelik algıları, sadece içsel motivasyonlarını değil aynı zamanda uluslararası hasta deneyimini de doğrudan etkilemektedir. Çevreye duyarlı hizmet sunumu yapan çalışanlar, hasta ile temas hâlindeyken kurumu temsil eden en görünür unsurlardan biri olmaktadır. Özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika gibi çevre bilincinin yüksek olduğu ülkelerden gelen sağlık turistleri, tedavi aldıkları tesisin hem fiziksel hem davranışsal düzeyde sürdürülebilirlik ilkelerine uygun hizmet sunmasına önem vermektedir (Han et al., 2011). Örneğin, çevreye duyarlı uygulamalara inanan ve bunu içselleştiren bir sağlık personeli, uluslararası hastalara yalnızca klinik bilgi sunmakla kalmayıp aynı zamanda kurumun çevresel değerlerini de davranış yoluyla aktarmakta, bu da sağlık turisti nezdinde kuruma duyulan güveni artırmaktadır (Robertson & Barling, 2013). Dolayısıyla, çalışan algısı yalnızca içsel bir tutum değil, aynı zamanda kurumsal marka değeri ve hasta memnuniyetiyle ilişkili dışsal bir performans göstergesi hâline gelmektedir.

Ayrıca çalışanlar, çevreci bir liderlik anlayışı ve destekleyici bir örgüt kültürü ile karşılaştıklarında, gönüllü yeşil davranışlara daha yüksek düzeyde katılım göstermekte; bu da hizmet kalitesine, çevreye olan duyarlılığa ve hasta güvenliğine doğrudan katkı sağlamaktadır (Kim et al., 2021). Bu çerçevede sağlık turizmine hizmet veren kuruluşlarda yeşil örgütsel iklimin algılanması, yalnızca sürdürülebilirlik politikalarının değil, hasta deneyimi ve kurum imajının da temel belirleyicilerinden biri olmaktadır.

Kurumlarda çalışan algısını şekillendiren en önemli unsurlardan biri, yöneticilerin çevre konularındaki kararlılığıdır. Yeşil liderlik, sadece çevreci politikaların duyurulması değil, aynı zamanda bu politikaların davranışa dönüşmesi için rol model olunması anlamına gelir. Literatürde “yeşil dönüştürücü liderlik” kavramı, çalışanların çevreci davranışlara katılımını artırmada belirleyici bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Kim et al., 2021).

Çalışan algısının şekillenmesinde örgütsel iletişim kanallarının etkinliği de büyük önem taşımaktadır. Açık, şeffaf ve düzenli iletişim, çalışanların yeşil uygulamalar ve politikalar hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlarken, geri bildirim mekanizmaları ise onların görüş ve önerilerini kuruma aktarmalarına imkân tanımaktadır (Delmas & Pekovic, 2018). Bu durum, çalışanların örgütle bağ kurmasını güçlendirmekte ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik ortak bir vizyonun oluşturulmasını desteklemektedir.

Bununla birlikte, çalışanların yeşil örgütsel davranışları algılamasında kişisel değerler ve çevresel bilinç düzeyleri de etkili olmaktadır. Çevresel farkındalık yüksek bireyler, örgütlerinin çevreci girişimlerine daha olumlu yaklaşmakta ve bu doğrultuda daha aktif rol almaktadırlar (Ones & Dilchert, 2012). Bu nedenle, kurumların çalışanların çevresel tutumlarını geliştirmek üzere farkındalık artırıcı eğitim ve bilinçlendirme programlarına yatırım yapması, sürdürülebilir bir yeşil örgüt kültürü için elzemdir.

Son olarak, yeşil örgütsel davranış algısı sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda ekip ve departman düzeyinde de değerlendirilmelidir. Takım bazında oluşturulan ortak çevresel hedefler ve kolektif sorumluluk bilinci, bireysel davranışların güçlenmesine zemin hazırlamakta; bu da sağlık turizmi kuruluşlarının sürdürülebilirlik başarısını artırmaktadır (Kim & Scullion, 2020).

Sağlık Turizmi Bağlamında Yeşil Örgütsel Davranış Uygulamaları ve Etkileri

Tablo 1. Sağlık Turizmi Bağlamında Yeşil Örgütsel Davranış Uygulamaları ve Etkileri

Uygulama Türü	Açıklama	Sağlık Turizmine Etkisi
Dijital Kayıt Sistemleri	Uluslararası hastalar için kayıt işlemlerinin elektronik ortamda yapılması	Daha hızlı hasta kabul süreci; çevreci izlenim sayesinde hasta güveni artışı
Enerji Verimli Aydınlatma	LED sistemleri ve akıllı sensörler ile enerji tasarrufu sağlanması	Tesisin çevresel sorumluluğu imajını güçlendirerek uluslararası tercih edilebilirlik
Atık Yönetimi & Geri Dönüşüm	Tıbbi ve evsel atıkların ayrı toplanması ve geri dönüşüm oranlarının artırılması	Küresel çevre standartlarına uygunluk; hasta memnuniyet puanlarında artış
Çalışanlara Yeşil Eğitim	Personelin çevreye duyarlı hizmet sunumu konusunda eğitilmesi	Uluslararası hastalarla iletişimde çevreci tutumun yansımaları, hizmet kalitesi algısı
Yeşil Ulaşım Teşvikleri	Personelin bisiklet ve servis gibi düşük karbonlu ulaşım yollarına yönlendirilmesi	Karbon ayak izi azaltımı sayesinde sürdürülebilir marka değeri oluşumu

Kaynak: Han et al. (2011); Jiang et al. (2016); Norton et al. (2014).

Sağlık turizmi, hizmet sunumunda yalnızca tıbbi kaliteyi değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal sorumlulukları da kapsayan bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen yeşil örgütsel davranış uygulamaları, sadece çevre politikalarının uygulanması değil, aynı

zamanda uluslararası hastaların tercihlerini ve memnuniyetini belirleyen kritik stratejik faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, LEED veya Green Globe gibi uluslararası geçerliliğe sahip çevreci sertifikalara sahip sağlık tesisleri, özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya gibi çevresel duyarlılığın yüksek olduğu bölgelerden gelen sağlık turistleri için güvenilirlik ve etik sorumluluk göstergesi olarak kabul edilmektedir (Jiang et al., 2016; Connell, 2013). Bu sertifikalar, sağlık tesislerinin sadece tıbbi standartlara değil, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine de ne denli bağlı olduklarının somut göstergesi olarak hastaların bilinçli tercih yapmasını kolaylaştırmaktadır.

Dijital kayıt sistemlerinin kullanımı, hastaların işlem süreçlerini hızlandırmakla kalmayıp, aynı zamanda kağıt tüketiminin azalması yoluyla çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Bu uygulama, hem operasyonel verimliliği artırmakta hem de hastaların kuruma olan güvenini ve memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir (Han et al., 2011).

Atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamaları ise sağlık tesislerinde hem tıbbi hem de evsel atıkların doğru şekilde ayrıştırılmasını sağlayarak çevre kirliliğinin önlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu uygulamalar, uluslararası standartlara uyumun yanı sıra, sağlık turizmi hastalarının artan çevre bilinci doğrultusunda beklentilerinin karşılanmasına da olanak tanımaktadır (Norton et al., 2014).

Buna ek olarak, çalışanların yeşil eğitimlerle donatılması, onların çevreye duyarlı davranışları içselleştirmesini sağlamak ve böylece hasta ile doğrudan iletişimde bulunan personelin kurumun çevresel değerlerini etkin biçimde yansıtmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, uluslararası sağlık turistleri arasında kurumun prestijini artırmakta ve hizmet kalitesi algısını güçlendirmektedir (Han et al., 2011).

Yeşil ulaşım teşvikleri, karbon ayak izinin azaltılması açısından önem taşımakta ve çalışanların düşük karbonlu ulaşım araçlarını tercih etmesi, sağlık tesisinin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında somut katkılar sunmaktadır. Bu tür uygulamalar, sürdürülebilir marka değeri oluşturma ve kurumun sosyal sorumluluk bilincini yansıtması bakımından da hasta gözünde olumlu bir imaj yaratmaktadır (Jiang et al., 2016).

Sonuç olarak, yeşil örgütsel davranışların sağlık turizmi alanına etkin entegrasyonu, çevresel sürdürülebilirliği desteklemekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik açıdan da rekabet avantajı sağlamaktadır. Türkiye gibi sağlık turizminde hızla gelişen ülkeler için bu uygulamalar, uluslararası arenada tercih edilirliliği artıran ve uzun vadeli başarıya zemin hazırlayan stratejik unsurlar arasında yer almaktadır.

Sağlık Turizminde Rekabet ve Yeşil Stratejiler

Sağlık turizmi, bireyin koruyucu tedavi edici ve geliştirici sağlık hizmetlerinden yararlanmak adına

yaptıkları seyahat olarak tanımlanabilir (Bridges & Carrera, 2006). Ülke ekonomisine katkı sağlayan tatil planları, tarihi ve kültürel gezi için gelen turistler, deniz kum güneş tatillerinin yanında artık sağlık turizminin de ekonomik olarak girdisi oldukça artmaktadır (Öğüt vd. (2018). Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurumlar için yeşil stratejiler, yalnızca çevreye duyarlı bir imaj yaratmanın ötesinde, somut rekabet avantajı sağlayan bütüncül bir yaklaşıma dönüşmektedir. Uluslararası hasta akışı yüksek olan ülkelerde, çevre dostu uygulamaları benimseyen sağlık tesisleri, hastalar tarafından daha fazla tercih edilmekte; bu tercihler ise doğrudan hasta memnuniyeti, kurumsal güvenilirlik ve marka itibarı ile ilişkilendirilmektedir (Han et al., 2011). Özellikle gelişmiş ülkelerden gelen sağlık turistleri için çevreye duyarlılık, etik değerlere bağlılık ve sürdürülebilirlik politikaları, sağlık hizmeti tercihlerinde belirleyici rol oynamaktadır (Jiang et al., 2016). Bu durum, sağlık turizmi sektöründe yeşil stratejilerin sadece pazarlama unsuru olarak değil, aynı zamanda hasta davranışlarını şekillendiren temel bir faktör olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yeşil stratejilerin rekabet üzerindeki etkisi yalnızca kurumsal imajla sınırlı kalmamaktadır. Bu stratejiler aynı zamanda operasyonel mükemmellik, kaynak verimliliği ve maliyet avantajı sağlamaktadır. Örneğin; enerji tasarruflu aydınlatma sistemleri, gri su geri kazanım teknolojileri, dijital hasta kayıt sistemleri ve çevre dostu temizlik malzemeleri gibi uygulamalar, çevresel etkilerin azaltılmasının yanı sıra kurumun işletme giderlerini önemli ölçüde düşürmesine olanak tanımaktadır (Lee & Chen, 2014). Bu tür uygulamalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren özel sağlık kuruluşları için maliyet etkinliği sağlamakla kalmayıp, düşük maliyetle yüksek çevresel performans sergileme imkânı sunarak rekabet avantajını artırmaktadır.

Ayrıca, çevre dostu altyapıya sahip sağlık kurumları, uluslararası sertifikasyon sistemleri (örneğin LEED, Green Globe, ISO 14001) aracılığıyla kalite güvencesini belgeleyerek hem pazarlama faaliyetlerinde hem de dijital platformlardaki görünürlüklerinde üst sıralarda yer almaktadır. Günümüzde sağlık turizmine yönelik karar süreçlerinde çevrimiçi yorumlar, hastane derecelendirme platformları ve dijital puanlama sistemleri (örneğin Medical Departures, Bookimed, WhatClinic gibi) hastalar tarafından aktif olarak kullanılmakta; bu platformlar ise çevresel sürdürülebilirlik kriterlerini giderek daha belirgin bir şekilde öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla, sağlık kurumlarının çevresel performanslarını saydam şekilde raporlamaları, dijital çağda marka güvenilirliği ve hasta sadakati oluşturma açısından kritik bir öneme sahiptir.

Türkiye’de de bu gelişmeler paralelinde, yeşil stratejilerin sağlık turizmi politikalarına entegrasyonu ivme kazanmıştır. Sağlık Bakanlığı’nın 2023 tarihli “Yeşil Hastane Rehberi” ve strateji belgelerinde, çevresel sürdürülebilirlik doğrudan performans kriteri olarak tanımlanmış; kamu ile özel sektör iş birlikleri teşvik edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). İstanbul, Antalya ve İzmir gibi sağlık turizmi destinasyonlarında faaliyet gösteren bazı özel hastaneler, uluslararası hasta portföyünü genişletmek

amacıyla yeşil uygulamalarını kurumsal iletişim stratejilerinin merkezine yerleştirmiştir. Bu tür kurumlar, sürdürülebilirlik odaklı inovasyonları ve çevre dostu teknolojileri benimseyerek, uluslararası pazarda rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedir (Robertson & Barling, 2013).

Bununla birlikte, dijitalleşmenin de katkısıyla kurumlar, çevresel performanslarını daha şeffaf ve ölçülebilir biçimde raporlayabilmekte; bu da kurumsal hesap verebilirliği ve hasta güvenini artırmaktadır. Örneğin; karbon ayak izi raporlaması, enerji tüketim izleme panelleri, atık geri dönüşüm oranları gibi veriler artık birçok uluslararası hasta tarafından kurum değerlendirmelerinde dikkate alınmaktadır. Bu verilerin kamuya açık ve erişilebilir olması, sağlık turizmi alanında sürdürülebilirlik konusundaki duyarlılığı ve talebi artırmakta, sektörün genel dönüşümünü hızlandırmaktadır.

Tüm bu gelişmeler ışığında, sağlık turizmi sektöründe faaliyet gösteren kurumlar için yeşil stratejiler, yalnızca geçici bir trend değil; uzun vadeli, kalıcı ve sürdürülebilir bir rekabet gücü aracı hâline gelmiştir. Bu stratejiler, kurumların hem çevresel sorumluluklarını yerine getirmelerine hem de uluslararası düzeyde diferansiyasyon (farklılaşma) ve değer yaratımı sağlamalarına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, çevre dostu uygulamaların benimsenmesi, geleceğin sağlık turizmi anlayışının merkezinde yer almakta ve kurumların stratejik planlamalarında öncelikli başlıklardan biri hâline gelmektedir. Bu süreçte, yeşil stratejilerin etkinliği için sürekli izleme, performans değerlendirmesi ve yenilikçi yaklaşımların geliştirilmesi kritik önemdedir.

YÖNTEM

Bu çalışma, Sinop ilinde sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren bir devlet hastanesinde çalışan sağlık personelinin yeşil örgütsel davranış algılarını, uygulamalarını ve sağlık turizmi bağlamındaki etkilerini anlamaya yönelik nitel bir araştırmadır. Araştırmanın temel amacı; sağlık çalışanlarının çevresel duyarlılık, yeşil örgütsel davranışlar ve bu davranışların sağlık turizmine yansımaları hakkındaki farkındalık ve deneyimlerini incelemektir.

Araştırmanın örneklemini, farklı birimlerde görev yapan 10 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Katılımcılar; hemşire, doktor, sağlık teknisyeni ve idari personelden seçilmiş olup, görev ve deneyim açısından çeşitlilik sağlanmıştır.

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış ve ortalama 15 dakika sürmüştür. Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Görüşme formu, literatür taraması ve daha önce yapılmış benzer çalışmalar (Han et al., 2011; Norton et al., 2014; Kim et al., 2021; Zientara & Zamojska, 2018) doğrultusunda, aşağıdaki başlıkları içeren toplam 8 soru içermektedir:

- Yeşil örgütsel davranış algısı

- Kurumsal çevresel uygulamalar ve katılım
- Eğitim ve çevresel farkındalık
- Liderlik ve motivasyon
- Sağlık turizminde yeşil davranışların algılanması
- Uluslararası hastaların çevre dostu uygulamalara yaklaşımı
- Sağlık turizmi bağlamında çevre duyarlılığının kurum imajına etkisi
- Sağlık turizminde çevreci uygulamaların hasta memnuniyetine katkısı.

BULGULAR

İçerik analizine göre 6 ana başlık belirlenmiştir:

1. Yeşil Örgütsel Davranış Algısı

Katılımcılar, çevresel duyarlılığın sağlık kurumlarında önemli ve giderek artan bir konu olduğunu belirtmiştir. Bir hemşire, “Çevreye saygı artık işimizin doğal bir parçası gibi oldu. Atıkları ayrıştırmak, enerji tasarrufu yapmak, geri dönüşüm malzemelerinin önemi gibi uygulamalar günlük rutinimizde yer aldı,” demiştir. Bazı katılımcılar ise kurum içindeki uygulama düzeylerinin farklılık gösterdiğini ifade etmiştir.

2. Kurumsal Çevresel Uygulamalar ve Katılım

Çalışanların çoğu, geri dönüşüm ve enerji tasarrufu gibi uygulamalara aktif katılım sağladıklarını belirtirken, bazıları bu uygulamaların daha çok zorunlu olduğunu ve gönüllü katılımın sınırlı kaldığını vurgulamıştır. Örneğin, bir teknisyen, “Eğitimlerle bilinçlendik ve işimizi daha dikkatli yapıyoruz,” derken, başka biri “Çoğu zaman uygulamalar sadece yönetimden gelen emir gibi oluyor,” demiştir.

3. Eğitim ve Farkındalık

Çevresel farkındalık eğitimlerinin davranış değişikliğinde önemli rol oynadığı vurgulanmıştır. Bir doktor, “Aldığımız eğitimler çevre bilincimi artırdı ve meslektaşlarımla da bu konuları daha fazla konuşmaya başladık,” ifadesini kullanmıştır. Bazı katılımcılar ise eğitimlerin yetersiz ve aralıklı olduğuna dikkat çekmiştir.

4. Liderlik ve Destek Mekanizmaları

Liderlerin çevreye duyarlı tutumu ve verdiği destek, çalışanların motivasyonunu artırmaktadır. Bir katılımcı, “Yöneticilerimiz çevre politikalarını benimseyip bizi teşvik ediyor, bu da dikkatli olmamıza yardımcı oluyor,” şeklinde görüş bildirmiştir. Ancak bazı çalışanlar liderlik desteğinin daha güçlü olması gerektiğini ifade etmiştir.

5. Sağlık Turizminde Yeşil Örgütsel Davranışların Algılanması

Uluslararası hastaların çevreci uygulamalara önem verdiği konusunda ortak görüş vardır. Bir

hemşire, “Hastalar ve yakınları, hastanenin çevreye duyarlı olduğunu görünce kendilerini daha güvende hissediyorlar ve memnuniyetleri artıyor,” demiştir. Çalışanlar, sağlık turizminde yeşil davranışların kurumun tercih edilme nedenleri arasında yer aldığını belirtmiştir.

6. Sağlık Turizmi Bağlamında Çevreci Uygulamaların Hasta Memnuniyetine ve Kurum İmajına Katkısı

Katılımcılar, çevreci uygulamaların hem hasta memnuniyetini artırdığını hem de kurumun uluslararası alanda olumlu bir imaj kazanmasına katkı sağladığını ifade etmiştir. Bir doktor, “Green Globe veya LEED gibi sertifikaların olması, bazı bilinçli hastalar açısından güven artırıcı bir faktör,” yorumunu yapmıştır. Ayrıca, dijital kayıt sistemleri ve atık yönetimi gibi teknolojik uygulamaların süreçleri hızlandırdığı ve çevresel etkileri daha da azalttığı belirtilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık turizmi sektörü, günümüzde sadece tıbbi hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği açısından değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal sorumluluk boyutlarıyla da kapsamlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Küresel iklim krizinin ve çevresel duyarlılığın giderek arttığı günümüzde, sürdürülebilirlik ilkeleri sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; bu bağlamda yeşil örgütsel davranışlar, sağlık kurumlarının stratejik politikalarında merkezi bir rol oynamaya başlamıştır.

Çalışanların çevre dostu tutum ve davranışlarının desteklenmesi, sadece bireysel bir sorumluluk alanı olarak kalmayıp, kurumsal liderliğin kararlılığı ve vizyonu ile şekillenen kolektif bir kültür oluşturmayı gerektirmektedir. Bu kültür, gönüllü yeşil davranışların teşvik edilmesi yoluyla sağlık kurumlarının iç yapısında derinlemesine benimsenmeli ve sürdürülebilirlik bilinci tüm çalışanlara yayılmalıdır. Bu süreç, sağlık turizmi bağlamında sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda uluslararası hasta deneyimini zenginleştirerek kurumlara rekabet avantajı kazandırmaktadır (Kim et al., 2021; Robertson & Barling, 2013).

Bununla birlikte, sağlık turizminde rekabet avantajı elde etmenin artık yalnızca klinik mükemmeliyete dayalı olmadığı açıktır. Uluslararası sağlık turistleri, enerji verimliliği, atık yönetimi, yeşil bina sertifikasyonu gibi sürdürülebilirlik kriterlerini göz önünde bulundurarak sağlık tesisi seçimlerinde çevresel performansı da dikkate almaktadırlar (Jiang et al., 2016; Han et al., 2011). Bu eğilim, sağlık kuruluşlarının çevresel, sosyal ve yönetsel sürdürülebilirlik ilkelerini entegre etmesini zorunlu kılmakta; sürdürülebilirlik ile hasta memnuniyeti arasında güçlü ve doğrudan bir ilişki kurulmaktadır.

Türkiye özelinde ise, sağlık turizmi sektöründeki bu dönüşüm, sadece çevreye duyarlı sağlık hizmeti sunumu anlamına gelmemekte; aynı zamanda uluslararası alanda farklılaşma, prestij kazanımı ve uzun vadeli marka değeri oluşturma fırsatları da sunmaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığı’nın “Yeşil

Hastane” politikaları ve sürdürülebilirlik odaklı stratejik girişimleri, bu dönüşümün kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2023). Özellikle enerji verimliliği, atık yönetimi, su tasarrufu gibi uygulamalar ile dijitalleşmenin yeşil dönüşümle entegrasyonu, Türkiye’nin sağlık turizmi alanındaki küresel rekabet gücünü artırmaktadır.

Yeşil örgütsel davranışların yaygınlaşması sadece çevresel performans iyileştirmesi değil, aynı zamanda kurumsal kültürün ve çalışan bağlılığının güçlenmesi açısından da kritik öneme sahiptir. Kurumlarda bu davranışların gönüllü olarak benimsenmesi, liderlik tarzı, eğitim programları ve ödüllendirme mekanizmaları gibi unsurlarla doğrudan ilişkilidir. Bu durum, sağlık turizmi alanında çalışanların motivasyonunu artırarak hizmet kalitesinin yükselmesine de zemin hazırlamaktadır (Kim et al., 2021). Öte yandan, yeşil davranışların zorunlu uygulamalar şeklinde benimsetilmesi, çalışanlarda direnç veya motivasyon kaybına yol açabileceğinden, stratejilerin psikolojik ve sosyal boyutlarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Ayrıca, sağlık turizmi sektöründe çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının finansal etkileri üzerine daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Mevcut literatür, yeşil uygulamaların uzun vadede maliyet avantajı sağladığını belirtmekle birlikte, bu yatırımların kısa vadede oluşturabileceği finansal baskılar ve geri dönüş süreleri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu açıdan, politika yapıcıların ve kurum yöneticilerinin, yeşil dönüşüm süreçlerini teşvik edecek mali destek mekanizmaları ve teşvikler geliştirmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, yeşil örgütsel davranışlar sağlık turizmi sektöründe çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sağlamanın ötesinde, uluslararası hasta memnuniyeti ve kurumların sürdürülebilir rekabet gücünün artırılması açısından da çok boyutlu faydalar sunmaktadır. Sağlık kuruluşlarının yeşil dönüşümü bir kurumsal zorunluluk ve etik sorumluluk olarak görmekle kalmayıp, aynı zamanda geleceğe yönelik stratejik bir yatırım olarak benimsemeleri gerekmektedir. Bu yaklaşım, sağlık turizmi sektörünün uzun vadede sürdürülebilir, çevreyle uyumlu ve ekonomik açıdan güçlü bir yapıya kavuşmasını mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Bridges, J. F., & Carrera, P. M. (2006). Globalization and Health Care: Understanding Health and Medical Tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 447-454.
- Boiral, O. (2009). Greening the corporation through organizational citizenship behaviors. *Journal of Business Ethics*, 87(2), 221-236.
- Cantor, D.E., Morrow, P.C., & Montabon, F. (2012). Engagement in environmental behaviors among supply chain management employees: An organizational support theoretical perspective. *Journal of Supply Chain Management*, 48(3), 33-51. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2011.03257.x>
- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism Management*, 34, 1-13.

- Daily, B. F., Bishop, J. W., & Govindarajulu, N. (2009). A conceptual model for organizational citizenship behavior directed toward the environment. *Business & Society*, 48(2), 243–256.
- Erbaşı, A., ve Özalp, Ö. (2016). Çevre tutkusu ve yeşil örgütsel davranışın örgütsel bağlılık üzerine etkisi. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business and Economics Journal*, 2, 296-306.
- Han, H., Hsu, L. T., & Sheu, C. (2011). Application of the theory of planned behavior to green hotel choice: Testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism Management*, 31(3), 325–334.
- Jiang, Y., Hu, X., & Zhou, Y. (2016). Green certifications and their impacts on international patient decisions in medical tourism. *International Journal of Healthcare Management*, 9(3), 175–182.
- Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin yeşil ürünlere ilişkin tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 99-111.
- Kim, A., Kim, Y., Han, K., & Park, S. (2021). Green leadership and pro-environmental behavior: The mediating role of organizational climate in healthcare institutions. *Journal of Environmental Management*, 289, 112456.
- Lee, W. H., & Chen, F. S. (2014). The influence of green innovation on environmental and corporate performance: A stakeholder perspective. *Sustainability*, 6(10), 6666–6683.
- Mensah, I. (2004). *Environmental management practices in US hotels*, Research Report. http://www.hotelonline.com/News/PR2004_2nd/May04_EnvironmentalPractices.html
- Norton, T. A., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2014). Organizational sustainability policies and employee green behavior: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49–54.
- Ones, D. S., & Dilchert, S. (2012). Environmental sustainability at work: A call to action. *Industrial and Organizational Psychology*, 5(4), 444–466.
- Öğüt, K., Yeşilyurt, S., & Yurtseven, Ç. (2018). Kazakistan – Türkiye Sağlık Turizmi: Sağlık Sektörlerine Bakış ve Potansiyeller. *Business and Economics Research Journal*, 57-74.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2023). *Sağlıkta sürdürülebilirlik ve yeşil hastane rehberi*. <https://www.saglik.gov.tr/>
- U.S. Green Building Council. (2023). LEED v4.1 for healthcare.
- Wiernik, B. M., Dilchert, S., & Ones, D. S. (2016). Age and employee green behaviors: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00194>
- World Health Organization. (2022). *Sustainable healthcare: Environmental best practices in hospitals*.
- Zientara, P., & Zamojska, A. (2018). Green organizational climates and employee pro-environmental behaviour in the hotel industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1142–1159.

**IMPACT OF COVID-19 ON PHARMACEUTICAL SECTOR RETURNS: PAKISTAN
STOCK EXCHANGE**

Aman ULLAH

School of business and finance henan University Kaifeng City China.
ramanktk45@gmail.com

Tehreem NAEEM BUTT

International Islamic University Islamabad
tehreemnaeembutt@gmail.com

ABSTRACT

This study investigates the impact of the COVID-19 pandemic on the most actively traded pharmaceutical equities on the Kenya Stock Exchange (KSE). The analysis is based on return data from pharmaceutical industry stocks over a six-month period—comprising three months prior to the outbreak (November 2019) and three months following the onset of the pandemic (April 2020). To determine whether there was a statistically significant difference in stock returns before and after the COVID-19 outbreak, an F-test was conducted. The Cumulative Abnormal Returns (CAR) method was employed to calculate equity returns. The results indicate that the p-values for the companies analyzed are less than 0.001, which is well below the significance threshold of 0.05. Therefore, the null hypothesis (H_0) is rejected. These findings suggest a significant change in the return patterns of pharmaceutical companies before and during the pandemic. It can be inferred that the COVID-19 outbreak had a substantial impact on the performance of the pharmaceutical sector in Kenya.

Keywords: COVID-19, Stock returns, Pharmaceutical sectors

INTRODUCTION

The unpredictable illness known as COVID-19 (Coronavirus Disease 2019) began spreading globally in late 2019. The first known case was reported in December 2019 in Wuhan, located in central China. On January 3, 2020, the Wuhan Health Committee reported 44 cases of viral pneumonia of unknown origin. Due to its role as a major transportation hub and the high volume of travel during the Chinese New Year period, Wuhan inadvertently facilitated the spread of the virus to other provinces in China as early as January 2020. The first three cases outside Wuhan were recorded on January 19, with two in Beijing and one in Guangdong. Wuhan suspended buses, underground, ferries and long-distance passenger services on January 23. Public health measures like curfews, school closures, and travel restrictions have been implemented by China to combat the trend. The World Health Organization (WHO) issued its first official warning about COVID-19 on January 30, 2020. As the virus continued to spread globally, the WHO declared COVID-19 a pandemic on March 11, 2020. Countries such as Japan, Italy, South Korea, France, Spain, Germany, and China recorded some of the highest numbers of confirmed cases. Most nations have limited international flights, quarantined high-infection areas, and issued special operating protocols to contain the coronavirus. These precautions demonstrated their significance. However, economic activity has plummeted and firm failure is rising in practically every country. Economic slowdowns have affected stock markets, commodity markets, and global trade. Thus, stock market dynamics and firm performance in these economies were affected.

Throughout its course, the COVID-19 pandemic has had profound effects on global stock markets and economies—including that of Pakistan. Like many sectors, Pakistan's stock market experienced significant disruptions during the outbreak. The pharmaceutical industry, in particular, was both directly impacted by the crisis and called upon to play a critical role in the public health response. According to the Pakistan Pharmaceutical Manufacturers Association (PPMA), the country hosts 759 pharmaceutical production units, collectively fulfilling approximately 70% of the nation's pharmaceutical demand. Among these, 25 multinational companies hold a market share comparable to that of domestic producers. Approximately 183 of these firms operate in the Sindh province. In the absence of an effective cure for COVID-19, the pharmaceutical sector has supported government efforts through research and development, exploration of potential treatments, and crisis management of drug supply chains. However, the pandemic has disrupted the availability and affordability of essential medicines, challenging the core objective of pharmaceutical systems—to ensure consistent access to vital drugs at reasonable prices.

As highlighted by Nayyereh Ayati and Parisa Saiyarsarai (2020), the industry continues to struggle with maintaining supply chain stability and market continuity. This study focuses on how COVID-19

has influenced Pakistan's financial markets, with a particular emphasis on pharmaceutical stock performance.

Problem Statement

While the global impact of COVID-19 across various sectors has been widely studied, the effects on Pakistan's robust pharmaceutical industry remain underexplored. This study aims to investigate the impact of the COVID-19 pandemic on stock returns in Pakistan, with a particular focus on the pharmaceutical sector.

Research Question

Does the COVID-19 pandemic have an impact on stock returns in Pakistan's pharmaceutical industry?

Objectives of the study

The primary objective of this study is to assess the impact of the COVID-19 pandemic on stock returns in Pakistan's pharmaceutical sector. It also aims to evaluate the broader effects of the pandemic on the industry's overall financial performance and market stability.

LITERATURE REVIEW

The Efficient Market Hypothesis (EMH), proposed by Eugene Fama in the early 1960s, asserts that financial markets are informationally efficient, meaning that asset prices reflect all available information at any given time. According to EMH, investors cannot consistently achieve returns that exceed average market performance through stock selection or market timing, as any mispricing is quickly corrected by market participants.

The theory assumes that even if only a portion of investors act on new information—buying undervalued assets and selling overvalued ones—prices will adjust accordingly, moving toward their true value. This mechanism makes it difficult to consistently "beat the market," rendering aggressive investment strategies largely ineffective.

EMH suggests that the most effective investment strategy is to maintain a low-cost, diversified portfolio through passive management. While some analysts support fundamental and systematic analysis of individual stocks, others point to the occasional success of quantitative trading strategies as exceptions rather than the norm. Recent study on COVID-19's effects on the banking industry confirms our theory that exchange-rate shocks are temporary. This hypothesis test is required for the efficient market hypothesis (EMH). This idea says traders will look for ways to profit if markets

fail. Cointegration tests measure inefficiencies.

The World Health Organization (WHO) officially declared COVID-19 a global pandemic on March 11, 2020. The coronavirus belongs to a broad and diverse group of viruses known to cause illnesses ranging from the common cold to more severe respiratory conditions (Yang, 2020). In Pakistan, the first confirmed case of COVID-19 was reported on February 26, 2020, and by the time this study commenced, the number of confirmed cases had reached approximately 13,000.

The extent to which COVID-19 impacts Pakistan's economy largely depends on how rapidly the virus spreads and the effectiveness of the precautions taken to contain it. According to estimates by the Asian Development Bank (ADB), the pandemic could cost Pakistan between \$4.95 billion and \$16.38 billion, equating to roughly 1.57% of its Gross Domestic Product (GDP). Additionally, more than 946,000 individuals reportedly lost their jobs as a direct result of the pandemic, further straining a country that had already been undergoing economic recovery for two years (Sarwar, 2020). Manojkrishnan C G and Aravind M (2020) found that animals can spread coronavirus. China first detected the virus in 2019. Antivirals for Coronavirus infections are not yet available. Chinese suppliers of raw materials and intermediate goods are extremely important to the Indian pharmaceutical industry. COVID-19 is disrupting supply for this company, according to Economic Times (2020). Along the line in 2020 It was said that China supplies 70% of India's activated medicinal components. Even though the country disclosed its first Covid-19 fatality and had 80 positive cases, the stock market panicked on March 13, 2020.

According to Fama (1970), markets are influenced by new information and exhibit nostalgic behavior in response to past trends. Momentum investing—which involves buying stocks that have recently performed well and selling those that have underperformed—is supported by strong empirical evidence. Stock prices are often determined by investors' expectations of company earnings (Manojkrishnan C. G. & Aravind M., 2020).

Globally, India's pharmaceutical industry ranks third in terms of volume and fourteenth in terms of value (Gopalakrishnan, 2017). This growth has been largely attributed to deregulation policies and increased foreign institutional investment (Manojkrishnan C. G. & Aravind M., 2020). Pharmaceuticals also constitute a significant portion of overall stock market returns (Lynch, 2019). Pandya (2017) suggested that adopting a contrarian investment approach—taking positions opposite to market trends—can help investors maximize both short-term and long-term gains. Aravind (2016) found that momentum strategies are more suitable for short-term investments in pharmaceutical stocks, while contrarian strategies may yield better results over the long term. Morrin (2002) conducted a study on pharmaceutical companies listed on the New York Stock

Exchange and concluded that the sector tends to attract more conflicted investors than impulsive ones. Similarly, Firoozabadi (2019) observed that excessive herding behavior negatively affects returns in the pharmaceutical industry, except during periods of economic recession. Based on Ellison's 2001 work this analysis suggests that current events can affect pharmaceutical stocks in the short term. Year 2018 According to Schumacher an example also showed that removing a successful drug off the market can lower a pharmaceutical company's stock price. Stock returns underperformance is worse and lasts longer than abnormal returns (Hwang, 2013). Our study suggests that COVID-19's bad news should benefit pharmaceutical companies. In 2014 Hi, Kebriaeezadeh. Another study found that inflation, net profit margin, operational period, and working capital affect pharmaceutical equity returns. This question does not address market fluctuations. Masoumi (2019) states that GDP and money supply shocks can boost pharmaceutical company returns. Kim (2009) claims that a research-and-development-focused paradigm would improve the pharmaceutical industry. This will lead to new drug development and pipeline expansion. India's pharmaceutical industry's future depends on swift innovation, line changes, and successful legislation.

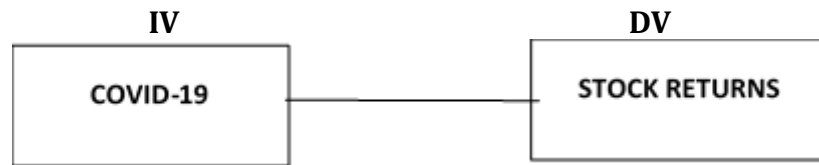
The Pakistan Stock Exchange (PSX) KSE-100 shares index rose 0.68 percent, or 231.03 points, to 34,350.42 points, and the KSE-30 index rose 0.57 percent, to 15,00. 89 points. Pharmaceutical companies were large spenders, according to expert Ahsan Mehanti. These enterprises import raw materials and risk currency fluctuation. The KSE-100 share index of the Pakistan Stock Exchange (PSX) benchmark closed at 45,726.68, down 0.44 percent or 204.32 points. The number of shares rose from 531.065 million Friday to 543.645 million. At 19,019.75 points, the KSE-30 share index declined 0.47%. Mehroz Khan, Pearl Securities' research analyst, says pharmaceutical companies have received high interest after Pakistan approved AstraZeneca's COVID-19 vaccine for emergency use. The pharmaceutical sector profited greatly when The Searle Group, Ferozsons, AGP, and Glaxo closed. Due to the pandemic, investors are betting on revenue growth next quarter. Friday was the finest day for pharmaceutical stocks. Investors expected the federal government to decrease corporation taxes in the next budget and the economy to boom in 2020 and 2021.

Economic lawmakers worry that the pharmaceutical industry's COVID-19 actions will cascade. This study examines pharmaceutical stock returns during the COVID-19 pandemic to further understanding.

THEORETICAL FRAMEWORK

The theoretical model supports the independent covid-19 variable that can impact changes in

pharmaceutical sector stock returns.

Testable Hypothesis

Examining how COVID-19 affected the pharmaceutical industry's return activities in Pakistan is the main goal of this research. For this reason, the following idea has been proposed:

H1: Any statically significant deference was not found among the pre- and post-COVID-19 stock returns of pharmaceutical businesses.

H2: A large difference is seen in the stock revenue of pharmaceutical industries after and before COVID 19.

DATA & METHODOLOGY

Data Collection

This research uses data from the Pakistan Stock Exchange (PSX) website, specifically the KSE 100 Index at www.PSX.Com.pk. One stock market index was kept. This research will evaluate just KSE 100 Index pharmaceutical businesses to achieve its purpose. The stock exchange lists 13 pharmaceutical companies. We will collect data from 10 of these 13 companies. The picked firms are:

- Abbot Laboratories (Pakistan) Limited (ABOT)
- AGP Limited (AGP)
- Ferozsons Laboratories Limited (FEROZ)
- IBL HealthCare Limited (IBLHL)
- Otsuka Pakistan Limited (OTSU)
- The Searle Company Limited (SEARL)
- Macter International Limited (MACTER)
- Highnoon Laboratories Limited (HINOON)
- GlaxoSmithKline (Pakistan) Limited (GLAXO)
- Sanofi-Aventis Pakistan Limited (SAPL)

Daily closing stock prices for each selected company were collected from the "Historical Data" section of the Pakistan Stock Exchange website (www.dps.psx.com.pk). The data spans a six-month period from November 2019 to April 2020, allowing for a comparative analysis of stock behavior before and after the onset of COVID-19 in Pakistan.

The country reported its first confirmed COVID-19 case in February 2020. Accordingly, the pre-COVID-19 period is defined as ranging from November 1, 2019, to January 30, 2020, while the post-

This research relies on several secondary data sources. A balanced panel data set is employed to conduct a panel data regression analysis using a fixed effects model, in order to examine the impact of COVID-19 on stock returns. This methodological approach enables the study to control for unobserved heterogeneity across firms and over time.

To estimate the stock returns of ten selected pharmaceutical companies, the study applies the Cumulative Abnormal Return (CAR) methodology, which allows for the assessment of abnormal market behavior surrounding significant events.

Methodology

This study examines the daily return data of ten pharmaceutical sector portfolios listed on the Pakistan Stock Exchange (KSE) over a six-month period, from November 2019 to April 2020. To evaluate the impact of COVID-19 on the sector's performance, the Cumulative Abnormal Return (CAR) methodology was employed.

The dataset is divided into two distinct periods:

- Pre-COVID-19 period: November 1, 2019 – January 31, 2020
- Post-COVID-19 period: February 1, 2020 – April 30, 2020

Each period contains three consecutive months of daily closing prices, making up a balanced panel of six months in total (November through April). The data were organized in an Excel spreadsheet with four columns: date, company name, month, and daily closing price.

To analyze the market's reaction to COVID-19, an independent sample F-test was conducted for each of the ten selected pharmaceutical companies. This parametric test was used to statistically determine whether there was a significant difference between the average stock returns in the pre- and post-COVID-19 periods.

Data Analysis

Here we have the calculation for the new day's pricing, P_1 , and the pricing from the prior day, P_0 . R_i stands for the return of specific stocks. Before and throughout the COVID-19 pandemic, the table shows the steady income of several pharmaceutical companies. Three months before the collapse, All Pharma announced positive returns. All stocks, with the exception of FERROZ and ABOT pharmaceutical, had negative returns throughout the research period. In spite of this, FERROZ and ABOT saw a positive return trend throughout the COVID-19 pandemic. For a grand total of 0.0010, ABOT Company and FERROZ Pharma both generated a profit of 0.002.

The second step is to apply the formula to the Fixed Effect model

$$Y_{it} = \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kt} + \alpha_i + u_{it}$$

$$COV_{it} = \beta_1 SR_{it} + \beta_k P_{it} + \alpha_i + u_{it}$$

- α_i ($i=1 \dots n$) is the unknown intercept for each entity (n entity-specific intercepts).
- COV_{it} is the COVID_19 Independent variable (IV) where i = entity and t = time.
- SR_{it} represents STOCK RETURNS one dependent variable (DV),
- β_1 is the coefficient for that DV,
- β_k is the coefficient for the DVs,
- P_{it} represents PRICE dependent variables (DV),
- u_{it} is the error term

Table 1: Output of Pharmaceutical stocks while COVID 19 disaster

Stocks		Earlier to Disaster (November 2019 to January 2020)	Crisis Period (February 2020 to April 2020)
Abbot Laboratories (Pakistan) Limited (ABOT)		0.0048	0.0010
AGP Limited (AGP)	Ferozsons	0.0044	-0.0023
Laboratories Limited (FEROZ)	IBL	0.0046	0.002
HealthCare Limited (IBLHL)	Otsuka	0.0110	-0.0030
Pakistan Limited (OTSU)	The	0.0178	-0.0051
Searle Company Limited (SEARL)	Macter	0.0017	-0.0007
International Limited (MACTER)	Highnoon	0.0047	-0.0040
Laboratories Limited (HINOON)	GlaxoSmithKline	0.0052	-0.0013
(Pakistan) Limited (GLAXO)	Sanofi-Aventis	0.0070	-0.0007
Pakistan Limited (SAPL)	KSE-100	0.0024	-0.0021
		0.0031	-0.0034

KSE-100 daily return records, in addition to pharmaceutical frameworks, were computed by means of the formula. $R_i = \ln(P_1/P_0)$

RESULTS

An individual F-test was conducted for each of the ten selected pharmaceutical companies. Before drawing general conclusions, this section presents the test results for each company separately, allowing for a more detailed interpretation of firm-level variations.

The total number of observations across both the pre- and post-COVID-19 periods was $N = 1,077$, capturing stock return data during the timeframe associated with the initial pneumonia-like outbreak later identified as COVID-19.

Descriptive Statistics

This study examines the effects of COVID-19 on pharmaceutical industry stock prices by looking at the return on investment (ROI) as a measure of the predictor variable, financial performance. The provided figure displays the outcomes of the descriptive analysis.

Table 2 Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Price	1,087	268.5271	195.7926	37	830
Company returns	1,077	0.002834	0.032376	-0.1008	0.0723
covid19	1,087	0.414903	0.492932	0	1

The factors listed above are the ones that will determine how the COVID-19 pandemic would affect Pakistan's pharmaceutical sector. From the descriptive analysis, we can deduce that the table has the highest value, which is one, meaning that most companies in the company class return. In addition, based on the results shown above, the average return value for enterprises is 0.002834, which is lower than the threshold of 0.5. Our research shows that, in comparison to others, corporate returns are poor, with an estimate of 1077. Standard deviation is 0.032376, minimum is -0.1008, and maximum is 0.0723 for the firms. As a whole, ROI is (268.5271), standard deviation is (195.7926), minimum is 37, and maximum is 830.

Fixed Effect Model

If there is a positive or negative connection between two variables, the regression coefficient predictor will show it. As the value of the independent variance grows, the mean variability typically rises, as seen by a positive coefficient. As the independent variance increases, the dependent variables have reduced, according to the negative coefficient.

A coefficient result shows how the dependent variables have changed on average as a result of one measurement of the independent variables, with all other model variables being kept constant on a daily basis. It is possible to test the effect of each variation by separating yourself from the others, which is why these adaptable design techniques are typically helpful.

Table 3: Effect Model

R-sq:	Obs per group:
within= 0.0103	Min 42
between= 0.0347	Avg 107.7
overall= 0.0087	Max 126

In table 3 R-square illustrates the sum of dependent variable variance described by independent variable. Observation per group min is 42, Avg is 107.7 and Max is 126.

companyret~s	Coef.	Std. Err.	t	p>t	[95% Conf.	Interval]
covid19	-0.0069929	0.0021	-3.32	0.001	-0.01112	-0.00287
_cons	0.0057628	0.00132	4.36	0.000	0.003171	0.008355

The p-value from Table 3 allows us to reject the null hypothesis because the test result was 0.001 significant. COVID-19 has a significant impact on pharmaceutical stock returns, supporting h1. For the present panel data set, the Design model with fixed effects was chosen because the dependent variable's p-value is less than 0.05. The Dynamic model and random effects were insufficient to produce significant results. To establish the components' statistical regression results, the fixed effect model was employed. The regression table shows how independent variable changes affect dependent variable.

Ten organisations selected following COVID-19 have a standard deviation of -0.0069929 for the independent variable. P>t is 0.001, T is -3.32, and Err. is 0.0021. COVID-19 harms the pharmaceutical sector, as seen by the negative coefficient. Statistical significance is shown by a higher t-value. If it's under 0.05, your model passes. A test (F) determines if all model coefficients are not zero. >F = 0.0009 is less likely than 0.05. This validates our model. Rho, sigma_u, and sigma_e are 0.00570227, 0.00244708, and 0.0323. For interclass correlation, use "rho".

CONCLUSION

In the previous section, we analyzed the results of the F-tests conducted for each of the ten pharmaceutical companies to test the hypothesis regarding the impact of COVID-19 on stock returns. The dependent variable in this study was the standardized stock return, which we examined in the context of the COVID-19 outbreak.

The data was divided into two periods: the first three months represented the pre-COVID-19 phase, while the latter three months reflected the post-COVID-19 phase. In order to draw general conclusions about Pakistan's pharmaceutical sector, we evaluated the collective behavior of the majority of the selected companies.

Based on the findings, the following conclusions can be drawn:

The null hypothesis is rejected for most of the companies, as the p-values were below 0.001, significantly lower than the chosen significance level of 0.05.

There is a statistically significant difference in stock returns before and after the COVID-19 outbreak. The overall effect of COVID-19 on pharmaceutical companies' stock returns was negative.

The outbreak influenced the behavior and market performance of companies in the pharmaceutical sector. COVID-19 had a notable and measurable impact on the Pakistani stock market, specifically within the pharmaceutical industry.

REFERENCES

- Jordan Schoenfeld 2020, 9. (2020). The Invisible Risk: Pandemics and the Financial Markets. *Available at SSRN* 3567249.
- 2020, E. T. (n.d.). Covid-19 Impact: Fears of Chinese API shortage hurt pharma players.
- Aravind, M. (2016). Contrarian and Momentum Strategies: An Investigation with reference to Sectoral Portfolios in NSE. . *NMIMS Management Review*, Review, 29:102–117.
- Banerjee, K. T. (2015). Innovations in the Indian pharmaceutical industry: The present scenario and an agenda for the future. . *Journal of Generic Medicines: The Business Journal for the Generic Medicines Sector*, 12(2):50–59.
- Ellison, S. F. (2001). Gradual Incorporation of Information: Pharmaceutical Stocks and the Evolution of President Clinton's Health Care Reform. . *The Journal of Law and Economics*, 44(1):89–129.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. The • Fama, E. F. 1970. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. . *The Journal of Finance*, , 25(2):383–417.
- Firoozabadi, S. S. (2019). Impact of Herding on Buy & Hold, Momentum & Contrarian Strategy in Tehran Stock Exchange. *International Journal of Finance and Managerial Accounting*, 4(15):1–12.
- Gopalakrishnan, M. M. (2017). A Study on Risk-Return Analysis of Pharmaceutical Industries in the Indian Stock Market. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 3(5):1869–1874.
- He, Q. L. (2020). The impact of COVID-19 on stock markets. *Economic and Political Studies*, 8(3), 275-288.
- Hwang, T. J. (2013). Stock Market Returns and Clinical Trial Results of Investigational Compounds:. *Event Study Analysis of Large Biopharmaceutical Companies. PLoS ONE*, 8(8):1–8.
- John Hill. (31 January 2020). Financial markets: equities. 116.
- Kebriaeezadeh, A. Z. (2014). Fundamentals and stock return in pharmaceutical companies: A panel data model of the Iranian industry. . *Iranian Journal of Pharmaceutical Sciences*, , 9:55–60.
- Kim, H. R. (2009). Formulation of a Success Model in Pharmaceutical R&D: Efficient Innovation Model. *Sage Open*, 1–9.
- Line, B. (2020). The covid-19 outbreak is unlikely to impact the credit rating of pharma companies, Our Bureau Mumba.
- Lynch, H. P. (2019). The Revenge of the Stock Pickers. *Financial Analysts Journal*, , 75(2):34–43.
- Manojkrishnan C G and Aravind M, I. (2020). COVID19: Effect on leading pharmaceutical stocks listed with NSE. *Pharm.Sci.*, 31-36.
- Masoumi, M. A. (2019). Economic and non-economic determinants of Iranian pharmaceutical companies' financial performance:. *BMC Health Services Research*, 19(1):1–13.
- Md Akhtaruzzaman, W. A.-Q. (January 2021). Is China a source of financial contagion? *Finance Research Letters Volume 38, J.*
- Morrin, M. J. (2002). Taking Stock of Stockbrokers: Exploring Momentum versus Contrarian Investor Strategies and Profiles. *Journal of Consumer Research*, , 9(2):188–198.
- Nayyereh Ayati1 & Parisa Saiyarsarai1, 2. &. (2020). Short and long term impacts of COVID-19 on the pharmaceutical sector. *Journal of Pharmaceutical Sciences*, , 799-805.
- Pakistan stock exchange. www.psx.com.pk

Pandya, F. H. (2017). An Assessment for the Existence of Contrarian and Momentum Investment Strategies in NSE. *Pacific Business Review International*, 9(10):55–64.

Schoenfeld, J. (2020). The Invisible Risk: Pandemics and the Financial Markets. *Available at SSRN 3567249*.

Schumaker, R. P. (2018). Analysis of Stock Price Movement Following Financial News Article Release. . *Communications of the IIMA*, 16(1):1–22.

SHABBAR, S. (n.d.). pakistan pharmaceutical plight During Covid-19.

Suleman Sarwar. (19 May 2020). The impact of COVID-19 on Karachi stock exchange: Quantile on-quantile approach using secondary and predicted data. .

Yang, y. p. (2020). ,the deadly coronaviruses: The 2003 SARS pandemic and the 2020 novel coronavirus epidemic in China.